

Hrvatski "Mythos"

Smolec Čutura, Samantha Lucia

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **The University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić / Veleučilište s pravom javnosti Baltazar Zaprešić**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:129:861522>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository of the University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić - The aim of Digital Repository is to collect and publish diploma works, dissertations, scientific and professional publications](#)

VELEUČILIŠTE
s pravom javnosti
BALTAZAR ZAPREŠIĆ
Zaprešić

Preddiplomski stručni studij
Poslovanje i upravljanje

SAMANTHA LUCIJA SMOLEC ČUTURA

HRVATSKI *MYTHOS*

PREDDIPLOMSKI ZAVRŠNI RAD

Zaprešić, 2022. godine

VELEUČILIŠTE
s pravom javnosti
BALTAZAR ZAPREŠIĆ
Zaprešić

Preddiplomski stručni studij
Poslovanje i upravljanje
Usmjerenje Menadžment u kulturi

PREDDIPLOMSKI ZAVRŠNI RAD

HRVATSKI *MYTHOS*

Mentorica:
Mr. sc. Ines Jemrić Ostojić, v. pred.

Studentica:
Samantha Lucija Smolec Čutura

Naziv kolegija:
HRVATSKI KULTURNI IDENTITET

JMBAG studenta: 0234059317

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	1
SAŽETAK.....	2
ABSTRACT	3
1. UVOD.....	4
2. HRVATSKA MITOLOŠKA PROŠLOST I POGANSKI ELEMENTI U HRVATSKOJ TRADICIJI	6
2.1 TRAGOVI DUHOVNIH VJEROVANJA U PRAPOVIJESTI I PRIJE POJAVE KRŠĆANSTVA I NJIHOVI ODJECI.....	6
2.2 SLAVENSKI PANTEON I POKUŠAJ REKONSTRUKCIJE PRAHRVATSKOG PANTEONA.....	9
2.3 OSTACI POGANSKIH VJEROVANJA U HRVATSKIM OBIČAJIMA.....	17
3. BAŠTINSKA PREDAJA.....	22
3.1 FANTASTIČNA BIĆA HRVATSKIH BAJKI I USMENE NARODNE PREDAJE 22	
3.2 NARODNA KAZIVANJA, VIĐENJA I VJEROVANJA	28
3.3 EKONOMSKA VRIJEDNOST BAŠTINSKE PREDAJE	31
4. ZAKLJUČAK	34
IZJAVA	35
5. POPIS LITERATURE	36
5.1 KNJIGE I ČLANCI.....	36
5.2 INTERNETSKI IZVORI.....	37
5.3 KAZIVAČI, IZVORI IZ USMENE PREDAJE	37
ŽIVOTOPIS.....	39

PREDGOVOR

Hrvatski *mythos* tema je koju sam u trenutku pisanja izučavala već neko vrijeme, a koja se izrodila kao želja da se priče moje prabake, ćukunbake i onih prije njih u što većoj mjeri očuvaju za nove generacije. Ovoga rada ne bi bilo bez podrške mojih roditelja, koji su me podupirali na svakom koraku studija. Suprugu Emanuelu zahvaljujem na strpljenju koje je imao dok sam duboku u noć ispisivala stranice bilješki o temi koja se njemu činila luckastom. Svojim kćerima Isabelli i Sofiji mogu zahvaliti na podsjetniku na jednostavnost života i na to da je magija samo treptaj daleko. Ovaj rad ujedno je i za vas, jer naslijeđe ostaje vama, a na vama je da ga prenesete na buduće naraštaje.

Posebnu zahvalnost želim iskazati svim kazivačima koji su mi povjerovali priče svojega kraja i predali ih u moje ruke, znajući da će biti zapisane i kao takve otvorene javnosti. Ovdje spadaju susjeda Katica, kuma Zdenka, moja majka i vrsni umjetnik i kazivač Zdenko Bašić, autor i ilustrator očaravajućih knjiga od koje bih osobito izdvojila Mjesečeve Sjene, Sjeverozapadni Vjetar i Mogute. Kroz svoj rad Zdenko se intenzivno bavio ovom tematikom i sretna sam što me pustio u svoj svijet i time obogatio sadržaj ovoga rada.

Želim zahvaliti i svojoj instruktoricu beringinju Kristini Rastović koja s nama dijeli mudrost starih simbola i ženske energije.

Svojoj dragoj i poštovanoj profesorici mr.sc. Ines Jemrić Ostojić želim zahvaliti na podršci pruženoj kroz mentorstvo u ovome radu. Hvala Vam što ste mi pružili priliku dokazati važnost ove teme u kontekstu hrvatskog kulturnog identiteta i naslijeđa.

U sjećanje na baku Doru....

SAŽETAK

Hrvatski *Mythos* odnosi se na bogatstvo nematerijalne kulturne baštine Hrvatske koje je sadržano u njezinim pričama, legendama, narodnim vjеровanjа, tradiciji, pučkim magijskim praksama i hrvatskoj mitološkoj prošlosti.

Hrvatski mitološki panteon teško možemo odvojiti od praslavenskoga, pa je za potrebe rekonstrukcije i rekreiranja hrvatske mitološke prošlosti bilo nužno analizirati njihovu zajedničku komponentu. Temeljnomo analizom i interpretacijom tekstova izvedene su moguće varijacije hrvatskog panteona, od kojih je najvjerojatniji onaj koji u svom sastavu sadrži Svaroga/Peruna i Mokoš, Velesa/Crnoboga, Stribora, te Jurja i Maru (Moranu). Elemente mitoloških priča pronalazimo u poganskim običajima koji su uspjeli ostati sačuvani uz katolički nauk. Iz lokalnih legendi, bajki, priča i kazivanja saznajemo sve o vjеровanjju u fantastična bića Hrvatske, od kojih se posebno ističu vrimenjak, krsnik, vile, vještice/coprnice, štrige, štriguni, štrolice i more, te ih potom uspoređujemo sa bićima iz istočno-slavenske usmene baštine poput kikimore, rusalki i babe Jage.

Navodi se vrijednost mitološkog i poganskog naslijeđa hrvatske kulturne baštine i donose se prijedlozi za poboljšanje kulturno-turističke ponude vezane uz ovo područje.

Ključne riječi: fantastična bića Hrvatske, slavenska mitologija, hrvatska mitologija, pučka magija, nematerijalna kulturna baština, usmena predaja

Title in English: CROATIAN MYTHOS

ABSTRACT

Croatian *Mythos* refers to the richness of Croatia's intangible cultural heritage contained in its stories, legends, folk beliefs, traditions, folk magic practices and Croatia's mythological past.

The Croatian mythological pantheon can hardly be separated from its slavic origins, so analysis of their shared components and elements was necessary in order to recreate a possible system of Croatian mythological past. By conducting thorough analysis and interpretation of available texts, I suggested a few variations of Croatian pantheon. The most probable variation includes the following gods and goddesses: Svarog / Perun and Mokoš, Veles / Crnobog, Stribor, Juraj and Mara (Morana). Along with strong Catholic faith, elements of mythological stories and pagan customs have managed to prevail on the outskirts. Local legends, fairy tales, stories and narrations provided us with a collection of fantastic creatures of Croatia, of which Svarog/Perun, Mokoš, Veles/Crnobog, Stribor, Juraj i Mara (Morana) stand out the most. We compared this creatures to the creatures of eastern slavic folklore such as kikimoras, rusalki and Baba Jaga.

The value of the mythological and pagan heritage of the Croatian intangible cultural heritage is stated and proposals for tourist products related to them are introduced to the reader.

Key words: fantastical beings of Croatia, slavic mythology, croatian mythology, folk magic, intangible cultural heritage, world of mouth, lore

1. UVOD

Rad započinje grčkom riječi *mythos*, iako je u njegovoj srži hrvatska baština kao dio hrvatskog kulturnog identiteta. Čemu dakle odabir riječi *mythos*? *Mythos* je grčki izraz za pripovijest, priču, usmenu predaju, legendu, a jedna od definicija posebno zanimljivih u kontekstu ovoga rada *mythos* objašnjava kao uzorak vjerovanja neke grupe ili kulture, koji je često izražen simbolički.¹ Hrvatski *mythos* u naslovu ovoga rada odnosi se na zbir očuvanih ili rekonstruiranih vjerovanja slavenske i – unutar nje – hrvatske mitološke prošlosti i na kulturnu baštinu koja je očuvana kroz narodne bajke, pripovijetke i mitove, ali i folkorne prakse koje u sebi sadrže tragove poganskih (paganskih) i magijskih obilježja. Iako je ova tema često zanemarivana i diskriminirana u sklopu proučavanja hrvatskog kulturnog identiteta, iznosim tezu da je ona od bitnog značaja kada je u pitanju nematerijalno kulturno naslijeđe i u nekim slučajevima obiteljska, tj. osobna baština njezinih stanovnika. Prenošnje narodnih vjerovanja i poganskih obrednih i magijskih elemenata kroz generacije jedinstveni je primjer postojanja obiteljskog kulturnog naslijeđa kakva nalazimo kod mnogih europskih zemalja (kao što je to čest slučaj u Litvi i Latviji, Ukrajini, Poljskoj, Bugarskoj, Rumunjskoj, Bosni i Hercegovini, te Hrvatskoj). Ovakav vid naslijeđa u ruralnim se naseljima održao duže vrijeme i mogli smo ga zabilježiti zahvaljujući novim generacijama koje možda i nisu osobne svjedočile ovakvim običajima, ali su o njima slušale od strane svojih baka, kako je to najčešće bio slučaj. Dio motivacije za pisanje ovoga rada bila je i prethodno postojeća želja da se ovakvi običaji koji polako jenjavaju uz zaborav starih tradicija spase od zaborava i da se istakne njihova kulturna vrijednost. Stekla sam dojam da se od ovih pitanja u zajednici uglavnom zazire zbog novih tradicija i prihvaćenih vjerskih sustava, no ovakvi se primjeri ne smiju gledati kao prijetnja dominantnoj religijskoj strukturi, već kao vrijedan povijesni doprinos i antropološko kulturološki značaj shvaćanju sinergije čovjeka, prirode i poimanja nadnaravnog kakvo je postojalo prije globalne i lokalne urbanizacije. Kako se navedena pitanja vežu uz kulturno značenje, nematerijalnu baštinu i bolje razumijevanje naše kolektivne prošlosti, uvidjela sam da bi se istraživački i teorijski dio ove tematike najbolje ostvario kroz kolegij Hrvatskog kulturnog identiteta.

U svrhu prikupljanja većeg broja originalnih pripovijesti, narodnih vjerovanja i legendi, provela sam neformalni tip intervjua sa starijim članovima zajednice do kojih sam uspjela doći preko osobnih kontakata. Intervjuirani su sa područja Hrvatskog zagorja, Prigorja, sjeverne Medvednice i Gornjeg Stenjevca. Intervjuirani kazivači biti će navedeni u popisu literature i ostalih izvora, ali se intervjuom neću koristiti kao znanstveno istraživačkom metodom, već kao novinarskom tehnikom bez kvalitativne obrade rezultata.²

¹ Merriam-Webster: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/mythos> Datum pristupanja: 28.05.2022.

² Radu su uz vanjske priloge, priložene i autorske ilustracije koje će biti posebno navedene, a koje se ne mogu ponovno distribuirati bez navođenja autora.

Prvo poglavlje rada *Hrvatska mitološka prošlost i poganski elementi u hrvatskoj tradiciji* vezano je pretežito uz teorijski dio, odnosno sintezu, analizu i interpretaciju dostupne stručne literature. Čitatelj se sustavno susreće sa dokazima postojanja predkršćanske duhovne tradicije koji se potom objašnjavaju u globalno europskom kontekstu. Podpoglavljje *Tragovi duhovnih vjerovanja u prapovijesti i prije pojave kršćanstva i njihovi odjeci* prate prve obrede Neandertalaca, značaj i prijetnju inkvizicije na očuvanje poganskih elemenata u modernoj tradiciji, te tradicije i sustave vjerovanja očuvane do predratnog razdoblja na našim prostorima. Oni nisu nužno u sukobu sa dominantnim svjetskim religijama, a određene ritualne elemente poganskog porijekla nalazimo čak i u katoličkim obredima. Drugo podpoglavljje *Slavenski panteon i pokušaj rekonstrukcije prahrvatskog panteona* bavi se slavenskim mitovima koji su se prenosili na našim prostorima i u njemu se pokušavaju razlučiti razlike između varijacija panteona bogova i božica različitih južноеuropskih zemalja. Treće podpoglavljje *Ostaci poganskih vjerovanja u hrvatskim običajima* donose niz hrvatskih tradicija vezanih uz pogansku i mitološku prošlost Hrvatske, koji su izvedeni iz stručne literature, ali i provedenih intervjua sa ispitanicima koji su djetinjstvo proveli u ruralnim krajevima oko razdoblja Drugog svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja.

Drugo poglavlje rada *Baštinska predaja* fokusirano je na vjerovanja u nadprirodne događaje i stvorenja koja se pojavljuju u hrvatskim autohtonim bajkama, ali i usmenoj predaji. Riječ je o pričama koje su se uglavnom pričale uz ognjišta kuća tijekom dovršavanja kućanskih poslova, a nakon rada u polju. Ovdje je ključno naglasiti da se postojanje ovih priča i baštine održalo u ruralnim područjima, dok je u gradu često padalo u drugi plan. Ova je tematika najviše zastupljena u prvom i drugom podpoglavljju *Narodna kazivanja, viđenja i vjerovanja te Fantastična bića hrvatskih bajki i usmene narodne predaje*. U trećem podpoglavljju *Ekonomski vrijednost baštinske predaje* ovaj se dio hrvatskog kulturnog naslijeđa stavlja u ekonomski kontekst i donose se prijedlozi za bolju interpretaciju ovoga dijela baštine. Lokalne se manifestacije uspoređuju sa globalno poznatima i ističu se razlike u njihovim razmjerima.

Zaključkom se sve donesene teze i spoznaje dovode u cjelokupan kontekst kroz koje se ponovno objašnjava prisutnost i vrijednost ove vrste nematerijalnog kulturnog identiteta. Narodna su vjerovanja, kazivanje i priče oblikovale naraštaje, kreirale arhetipove i utjecale na cjelokupan mentalitet ruralnih sredina. Danas nam one služe kao spona sa nekadašnjim, mirnijim načinom života kada je čovjek više važnosti pridodavao duhovnim i mističnim aspektima života, nego li materijalnim dobrima. Ovakav je svjetonazor u većoj mjeri iščeznuo pojavom i integracijom kapitalizma u društvo, koje je zauvijek promjenilo naš način života i društvene strukture.

Ova tema, iako ne od iznimne ekonomske važnosti, od neprocijenjiva je značaja za pojedine grane sociologije, antropologije i etnologije. Njezin najveći doprinos je živo svjedočanstvo o dvojnosti sustava vjerovanja kakvo je postojalo u predratnom razdoblju i koje je prožimalo veliki dio života naših predaka.

2. HRVATSKA MITOLOŠKA PROŠLOST I POGANSKI ELEMENTI U HRVATSKOJ TRADICIJI

Prvo poglavlje fokusirano je na traganje za poganskim korijenima običaja koji su se u manjim selima održali i do današnjeg dana. Izučava se praslavenski i iz njega izveden prahrvatski panteon i ističu se poganski elementi u sačuvanim tradicijama.

2.1 TRAGOVI DUHOVNIH VJEROVANJA U PRAPOVIJESTI I PRIJE POJAVE KRŠĆANSTVA I NJIHOVI ODJECI

Izraz poganin prvotno se koristio u odnosu na rano kršćanstvo, kao pogrđni naziv za nekršćanske i nežidovske religijske tradicije (Partridge, 2005). Postupno se ovaj izraz uvukao i u popularnu kulturu te kroz filmsku industriju zadobio poprilično iskrivljeno značenje. Tako ćemo danas nerijetko čuti kako svećenici optužuju poganske običaje koji su i danas prisutni u društvu (npr. dubljenje tikvi za Halloween) povezujući ovakve običaje sa Sotonom. Danas radi globalizacije i veće dostupnosti znanja i informacija koje dolaze direktno iz poganskih skupina znamo da je ono što je Crkva dugo pripisivala poganskim atributima netočno. Tako primjerice, mnogi pogani danas odbacuju vjerovanje u Sotonu, jer je postojanje Sotone i Boga kršćanski koncept za koji oni u svom duhovnom sustavu uopće nemaju temelje (Partridge, 2005). Nadalje, Christopher Partridge (2005) navodi kako su rituali i simbolika pogana centrirani primarno oko prirodnih ciklusa poput mjesečevih mjena, solarnih i tjelesnih ciklusa. Ukoliko se vodimo ovom definicijom, možemo doći do zaključka da je većina naroda, ako ne i svi, u nekom trenutku bila „pogana“. Zašto je to tako? Jer su prvotne religije bile bazirane upravo na prirodi. Kada su prvi ljudi promatrali svijet oko sebe i pokušavali u njemu pronaći simboliku i djelovanje viših sila, odgovore su tražili u promjenama u svijetu oko sebe, u vremenskim uvjetima i smjeni godišnjih doba. Štovanje boga sunca imalo je smisla jer je njima Sunce bilo ključan element za preživljavanje, a isto vrijedi i za prirodne elemente. Voda, zrak, vatra i zemlja elementi su bez kojih ne bi moglo biti života i upravo su zato „primitivnim“ civilizacijama oni bili sveti.

Kada tragove prvih vjerovanja potražujemo među neandertalcima, dokazi upućuju na ponekad i kontradiktorna otkrića.

Neobični načini na koji su neandertalci pokapani znanstvenicima predstavljaju potencijalno postojanje ritualnih postupaka u srednjem paleolitu (Karavanić, 2004). Karavanić (2004) ističe kako bi postojanje ritualnih pokapanja moglo upućivati na sposobnost razumijevanja simbolike, na postojanje religije ili duhovnosti, no da bi i sve od navedenog moglo biti pogrešno, te kako bi pokapanja mogla biti rezultat održavanja higijenskih uvjeta. Pronalazak oskvrnutih lubanja donio je mnoge nepoznanice o načinu života Neandertalaca, jer su slične lubanje pronađene u Guatarri u Italiji, gdje je ustanovljen kult lubanja u sklopu kojega je postojao kanibalizam. Vjerojatno se vjerovalo da se konzumiranjem mozga pokojnika mogu naslijediti njegova znanja i moć. Ogrebotine na kostima krapinskih Neandertalaca predstavljaju

još jednu zagonetku, a pretpostavka je da su nastale uporabom oštog predmeta, što može biti još jedan dokaz u korist kanibalizma ili odraz vjerovanja da se odstranjivanje mrspadljivog tkiva oslobađa duh pokojnika (Karavanić, 2004).

Čak se i u srednjovjekovnim spisima spominju Hrvati kao poganski narod („...i ognju se mole, zovući ga Svarožićem“). (Belaj, 2007). Belaj (2007) napominje kako je čak i kroničar Saxo Grammaticus upisao slavenski hram boga Svantevida na otoku Rujani. Ovaj podatak spominje i Franjo Ledić (1969) koji postojanje toga hrama smješta već u 4. stoljeće. Konstantin Porfirogenet (oko 950.) u djelu *O upravljanju carstvom* rekao je: *Hrvati što sada stanuju u krajevima Dalmacije potječu od nekrštenih Hrvata, nazivanih također Bijelima, koji prebivaju s one strane Mađarske i blizu Franačke, a susjedi su im Slaveni, nekršteni Srbi.* Slične bilješke o doseljenim Hrvatima nalazimo i kod drugih autora, pa tako Katičić (2008) ističe kako je i Prokopije iz Cezareje o religiji Slavena zabilježio iduće: *Misle da je jedan bog, koji je tvorac munje, gospodar svega i žrtvuju mu goveda i sve žrtvene životinje.* Sudeći prema danom opisu, riječ je vjerojatno o Perunu, tj. Gromovniku.

Od fizičkih dokaza starih vjerovanja, možemo spomenuti tri monolitna spomenika sa isklesanim likovima Svaroga pronađena na dnu rijeke Regnice, kod grada Bamberg. Franjo Ledić (1969) njihov pronalazak na ovome lokalitetu tumači činjenicom da su franjačke vojske za vrijeme Karla Velikog palile i uništavale slavenska sveta mjesta i hramove. Tako su se možda nekih kipova riješili bacivši ih u rijeku. Kada su u pitanju hrvatski prostori, u prikazu četiri evanđelista na freski crkve sv. Marije od Lokvića u Dvigradu nalazimo naslikano Sunce sa atributima ljudskog lica. Je li ovakva personifikacija samo odraz umjetničke slobode, simbolike ili se u njemu zapravo krije ostatak poganskog kulta boga Sunca? Ukoliko dovoljno poznajemo vlastitu mitološku prošlost, lakše ćemo pronaći odgovor na ova pitanja. Pri tome uvijek valja biti oprezan, jer se simbolizam može iščitati i ondje gdje možda nije namjerno smješten. Nije li i samo držanje voća na stolu, kao simbol obilja, proizišlo iz nekadašnje obredne kulture, pri kojima se tako izložena hrana davala na žrtvu bogovima? Kod proučavanja hrvatske mitološke prošlosti, istraživanje uvijek započinje u širem kontekstu, u odnosu na ostale zemlje slavenskog govornog područja. Od Mađarske, preko Slovačke pa sve do (i danas u srcu poganske) Poljske. Iako se često u ekonomskim sferama volimo svrstavati među zapadno-europske zemlje poput Njemačke i Austrije, jezik nije zanemariva komponenta kada je u pitanju poimanje zajedničkih elemenata kulture. Zapravo, moglo bi se reći da je on temeljna komponenta. Teritorij je varijabla. Pripadnik neke nacionalnosti istu može njegovati čak i ako veći dio života živi u inozemstvu, uz preduvjet poznavanja materinog jezika i njemu pripadajuće kulture i, posljedično tome, kulturne baštine. Upravo su usmena baština, najstariji običaji i vjerovanja ono što oblikuje mentalitet nekoga naroda, a usmena baština, folklorna vjerovanja i mitološka prošlost se upravo zbog svoje krhkosti valjaju uvrstiti u najbitnije elemente kulturnog identiteta. Do narodnih vjerovanja lakše je doći, nego li do realne slike mitološke prošlosti jer su se vjerovanja bez obzira na političku situaciju zemlje prenosila s koljena na koljeno. Kod mitološke prošlosti vrijede drugi parametri jer su sva ona iskonska vjerovanja prvih naroda bila prijatnija dominantnijoj kulturi ili vladaru. I dok su Grci i Irci ponosni na svoju mitološku predaju, o hrvatskoj se ne zna mnogo. Zašto je to tako, možemo vidjeti na primjeru Italije. Kada je Rim prihvatio katoličanstvo kao jedinu ispravnu i

vrhovnu religiju, narod je pod pritiskom morao odbaciti stare običaje. Kako je Crkva predvidjela da bi to teško moglo proći bez pobuna, stare su običaje preuzeli i izmijenili u skladu sa filozofijom kršćanstva. Dokaze za očuvanje starih vjerovanja u sklopu kršćanstva profesor francuske srednjovjekovne literature, Philippe Walter (2014), vidi u dijelovima kršćanskih običaja koji nisu zabilježeni u Bibliji, a ne mogu se opravdati i objasniti filozofijom kršćanstva. To je i razlog reformacije dogmi u 16. stoljeću, kada je izbačeno štovanje Djevice i svetaca. Ono što ide u prilog tezi o preuzimanju običaja i njihovoj transformaciji u ruho kršćanstva, pismo je Pape Grgura Velikog sa početka 18. stoljeća u kojemu daje uputu svojem misonaru prema kojoj se idoli iz poganskih hramova Germana Angla trebaju uništiti, no hramove je trebalo sačuvati, posvetiti i pretvoriti u kršćanska svetišta (Walter, 2014). Što ovo pismo dokazuje? Dvije su mogućnosti: Papa je predvidio mogući ustanak koji bi uništenje germanskih hramova moglo izazvati, ili je i sam vjerovao da takva mjesta doista drže određenu moć. U ovome nailazimo na objašnjene kako je dio od strane crkve kategoriziranih poganskih ili heretičnih vjerovanja uspio preživjeti upravo kroz pučke tradicije vezane uz određene blagdane i svetkovine, ali i kroz samu simboliku crkvenih obreda. Božić i Uskrs odvijaju se o kvartama, odnosno nekoliko dana o zimskom solsticiju i proljetnoj ravnodnevnicu.

Iako se poganske prakse čine nečim dalekim i nama nedokučivim, njihovi su odjeci ostali sačuvani kroz razne kulturne i duhovne pravce koji su se formirali u idućim stoljećima oslanjajući se na staro korijenje. Danas su osobito popularni rekonstrukcijski mistični pravci koji se oslanjaju na tradiciju i pretke u duhovnom radu. Jedna od ovakvih praksi su bereginje, čija se praksa realizirala u Rusiji i proširila Europom prije nekoliko godina. Ono što bereginje čini osobitim i privlačnim je između ostalog i način na koji se one usvajaju, a to je kroz usmenu predaju. O bereginjama za razliku od drugih danas popularnih neopoganskih i mističnih pravaca (poput wicce, neodruizma, hermetizma, teleme, armanizma i adonizma) ne postoji pisana knjiga.³ Kod nabrojanih pravaca treba naglasiti da ih je znatno više, no da se ne mogu svi postojeći izdvojiti jer su nastali kao varijacija onih postojećih i elektlizma. Tu postoje i oni čije je podrijetlo manje jasno (primjerice brujerija i stregheria). Bereginje su jedan od takvih pravaca jer su nastale teorijom o postojanju univerzalnih arhetipova i značenja u vezovima na tkanjima različitih slavenskih zemalja. Podučavatelji bereginja vjeruju da bereginje imaju određenu poveznicu sa astrologijom i da su se uzorci vezli po rođenju djeteta promatrajući nebo i u njemu pronalazeći oblike i znakove. Ovi su simboli vezani uz 27 pokreta ili vježbi zbog kojih se ova praksa ponekad naziva i slavenskom jogom. Ipak, za razliku od joge u bereginjama je ključan duhovni aspekt genetskog znanja ili genske memorije (koja je fenomen proučavan i u psihologiji). Bereginje su podijeljene u tri svijeta: prav (gornji svijet) jav (stvarni, ovozemaljski svijet) i nav (podzemni svijet – vezan uz naše pretke).⁴ Uz simbole se izgovaraju i afirmacije koje pomažu povezati simbol i snagu našeg uma.

³ Navedeni podatci stečeni su kroz osobno sudjelovanje u nekoliko radionica o bereginjama pod vodstvom hrvatske certificirane trenerice bereginja Kristine Rastović

⁴ Sensa, Preuzeto sa: <https://sensa.story.hr/Duhovnost-i-emocije/Osobni-razvoj/a18095/Jeste-li-culi-za-Bereginje-slavensku-inacicu-joge-koja-osnazuje-zene-i-ispunjava-njihove-zelje.html> (17.06.2022.)

2.2 SLAVENSKI PANTEON I POKUŠAJ REKONSTRUKCIJE PRAHRVATSKOG PANTEONA

Pri rekonstrukciji praslavenskog i u sklopu njega, prahrvatskog, panteona, nailazimo na blage varijacije u mitološkoj kronologiji. Tako se na nekim područjima može pronaći mit o postanku, dok se drugdje on ne spominje. Uspoređivan sa kršćanskom metodologijom, priča o prapočetku koju spominje Nikola Sučić (2013) u velikoj mjeri aludira na priču o stvaranju čovjeka prema biblijskom opisu. Temeljne su razlike postojanje svemira u mitološkoj varijanti i jednakost bogova, odnosno postojanje muške i ženske kreacijske energije. U mitu se spominje *Duh vječnosti* kojega bismo mogli direktno povezati sa Duhom Svetim, što upućuje ili na upitnu autentičnosti mita i moguć kasniji datum njegova nastanka ili na dokaz o preuzimanju poganskih elemenata i njihovoj transformaciji u kršćanski sustav vjerovanja. U prvom slučaju, trebamo biti oprezni pri proučavanju građe. Popularnost i velik rast interesa za folkloristiku i lokalni *mythos* bilježila je nagli rast tijekom romantizma, kada je nicao i određen broj navodno antičkih otkrića za koje se kasnije uspostavilo da su lažni. Ukoliko je riječ o dobro očuvanom mitu, tada nam on pruža dobar uvid u životnu filozofiju „poganih“ naroda. Njihov je stvoritelj, baš kao i u istočnjačkoj kulturi, dualan. Odnosno, za stvaranje čovjeka bilo je potrebno muško i žensko božanstvo, što ukazuje na primijenu prirodnih načela u sklopu poganskih vjerovanja. U ovom je mitu vrhovno božanstvo bog Svarun, a uz njega vlada žena Božena Vida. Svarunov je znak svastika jer ona simbolizira svjetlost, a Svarun se smatra bogom svemirske svjetlosti. Krakovi svastike idu od smjera istoka prema zapadu (svastika je danas na lošem glasu radi kukastog križa), a prvotno je bila opisana krugom simbolizirajući sunčevu ploču kao kolotur (Sučić, 2013). Prema predaji, Božena jednoga dana usne san o njihovoj djeci – ljudima i ta se ideja svidje Svarunu, te oni zajedno stvore prve ljude – Sonju (Ljubljanku) i Dubravka (Sučić, 2013). Zanimljiva je pojedinost da su oni stvoreni iz dva stabla, dva hrasta, što bi moglo objasniti zašto su pogani prirodu štovali i kroz kult stabala, te zašto je upravo hrast posvećen Perunu (Sučić, 2013). U kult stabala ubrajaju se jela, cipres i jasen (Sučić, 2013).

Načelo jednakosti muškarca i žene, što u božanskom, što u ljudskom aspektu, ono je što stavlja autentičnost ovoga mita na vagu. Ukoliko je ovaj mit zapravo novijeg postanka, on je očigledan odijek promjene svjetonazora društva u pogledu prava žena. No, ukoliko je ovaj mit uistinu preživio zub vremena i kao takav preostao još od predkršćanskih vremena, tada on ide u prilog antropološkim tezama o postojanju matrijarhata u prapovijesti, ali i kasnije, u prvim civilizacijama. Bez obzira na vremensku komponentu ovoga mita, postojanje vrhovnog božanstva imena Svarog vjerodostojno je i on se javlja kod svih slavenskih naroda pod nazivima: Svjetlobog, Praotac, Prabog, Daždbog, Dobribog, Svarun, Svarog, Sveznadar, Svevid, Stari Vid, Višnji, Bijelobog (Sučić, 2013; Green, 2009; Dixon-Kennedy, 1997). Iako je postojanje Svaroga, pa čak i njegove žene doslijedno kod slavenskih naroda, tako nailazimo i na dvije učestale verzije mita o postanku svijeta. Drugi se mit o postanku odnosi na postojanje dvaju bogova, Černoboga i Bijeloboga. Černbog, Čort, Zlebog, Čert, javlja se također u svim slavenskim mitološkim predajama. Prema ovom mitu, Bijelobog i Černobog stvorili su svijet zajedno, a Černobog je zaslužan za planine (Green, 2009) ili močvarna područja, pustinje, bare i neplodno tlo (Sučić, 2013). Čort je oponašao Svarogovu moć, no

nije bio toliko uspješan u stvaranju jer je umjesto „U moje i Svarogovo ime“, uporno ponavljao samo vlastito ime, ne želeći sebi priznati da je Svarog moćniji od njega (Sučić, 2013; Green, 2009). Koji je od ova dva mita stariji, te jesu li oni uopće u opreci, ili je jednostavno riječ o dva različita kronološka događaja mitologije, možemo samo nagađati, jer su obje varijante moguće. Ukoliko je jedan od mitova stariji, on upućuje ili na jačanje položaja žene u društvu, postojanje matrijarhata ili na demonizaciju Černoboga kao posljedicu prihvaćanja dijela kršćanskog svjetonazora. Ukoliko je riječ o dva različita događaja, mit o Bijelobogu i Černobogu opisuje stvaranje zemlje kao planeta, a mit sa božicom kao mit o postanku ljudi i fantastičnih bića. Argument koji bi mogao ići u korist dva različita događaja iste mitologije, je to što je u mitu o muškom i ženskom božanstvu svijet već bio stvorio Svarun.

Preostali izvori govore nam o praslavenskom panteonu kada je u pitanju postojanje raznovrsnih božanstva, no postoji nekoliko nejasnih pojedinosti: hijerarhija među bogovima, te osobni odnosi bogova. Znamo da su Svarogova djeca Svarožići, da su ona božanstva mjeseca, groma, kiše i blijeska, kao i to da je Svarog vrhovni bog (Sučić, 2013). Isto tako, poznato je da se narod češće obraćao Perunu, nego li Svarogu, što ponegdje može poljuljati hijerarhiju i čak pobuditi ideju da se i ovdje možda radi o istom bogu ili dvije različite grane praslavenske mitologije. Ono što nam onemogućuje potonji zaključak je istovremena vjera u Svaroga i u Peruna kod istih naroda. Ako se osvrnemo na činjenicu koju spominje Sučić (2013), prema kojoj su Svarožići božanstva, a potom se navodi i božanstvo groma, mogli bismo pretpostaviti da je Perun možda Svarožev sin. Ovome u prilog idu i izvori koji govore da je Peruna mnogo, što bi moglo upućivati na to da se ponegdje Perun jednostavno poistovjećivao sa Svarožićem (Belaj, 2007). Vitomir Belaj (2007) navodi primjer iz ruskoga udžbenika koji datira iz 15. stoljeća, a koji govori: „Koliko ima neba? Perkuna je mnogo!“, kao i primjer više baltičkih tekstova u kojima je Perkuna četvero (istočni, zapadni, sjeverni i južni). Ovakav bi nas opis mogao uputiti na personifikaciju strana svijeta, ali i na doslovno vjerovanje u nekoliko braća Peruna, što pogoduje opisu više Svarožića. U tradicijskim pjesmama Litve dajmanama, govori se da je Perukna šest i da svi grme ili da ih je devetero, od kojih samo jedan ne sijeva (Belaj, 2007). Ovakvi navodi upućuju na vjerovanje u nekoliko braće koji su vladali istim ili sličnim silama. Proučavajući daljnje članove praslavenskog panteona, nailazimo na Striboga ili, kako ga je nazivala Ivana Brlić-Mažuranić – Stribora. On se opisuje kao bog vjetrova, oluje i destruktivnih sila, što bi ga moglo dovesti u bratsku vezu sa Perunom. Još jedna poveznica koja bi Svaroga mogla odrediti kao njihova oca jest to da su oba boga božanstva povezana sa nebom i nebeskim silama, a Svarog je bog Sunca (Green, 2009). Ovdje nalazimo još i Žiboga (Sučić, 2013) boga života, rodosti i ploda, koji bi također mogao spadati u Svarožiće, tj. Svaroževe sinove. Da se Svaroga i u drugim narodima doživljavalo kao očinsko božanstvo drugih bogova, ide u prilog i činjenica koju nalazimo u istočnoslavenskoj mitologiji gdje se Svarog opisuje kao Hefest (bog kovač), a njegovi su sinovi Daždbog - bog Sunca i Svarožić - bog ognja i zadružnog ognjišta (Ledić, 1969). Daždbog je samo drugo ime za Peruna, koji je Svarožev prvorođenac i koji je od oca naslijedio strijele, žezlo, gromoder i kremen (Sučić, 2013). Sučić (2013) dalje spominje kako je Perunova pratnja orao, a porijeklo toga imena moglo bi se nalaziti u činjenici da je Perun sveznajuć, što nam govori njegov nadimak Svevid.

Ovakvi „obiteljski“ odnosi propituju mjesto Černoboga, kao polarne suprotnosti Svaroga – je li on njegov brat ili bog koji postoji istovjetno sa Svarogom, bez „rodbinske“ veze?

Idući božanski par koji se nejasno uklapa u praslavenski panteon su Rod i Rozanica, koji su specifični za rusko područje. U Rusiji se upravo njemu pripisuju zasluge o stvaranju čovjeka, a dolaskom Peruna, njegov status pada i on postaje zaštitnik doma i *čuvar predaka* (Green, 2009). S obzirom na to da je među slavenskim narodima, ali i drugim mitologijama svijeta učestala pojava duha čuvara kuće, moguće je da je Rod zapravo vrsta božanstva Domovoi (Domaći). Rozanica je Rodova žena, no u ruskom je jeziku njezino ime u množini, što aludira na to da je Rod imao više žena – Rozhanitsy. Naravno, moguće je i da se ova varijacija imena jednostavno predajom pogrešno očuvala. Rozhanitsy je naziv za sva ženska božanstva koja su poput Roda štitila dom, duhove predaka, ali su određivale i čovjekovu sudbinu i bile zaslužne za plodnost zemlje (Green, 2009). Ovo ih dovodi u vezu sa nekoliko različitih ženskih pojava u praslavenskoj i prahrvatskoj mitologiji. Plodnost zemlje pripisivala se Mokoši, a ponegdje joj se pripisivalo i tkanje niti čovjekova života (Green, 2009), Plodnost zemlje ponegdje se veže uz zasebno božanstvo, Vlažnu Mati Zemlju (Phillips, Kerrigan, 1999) iako treba napomenuti da je moguće i da je ona samo drugi vid Mokoši. Čovjekova sudbina u drugim se izvorima pripisuje suđenicama, koje noću izlaze u susret svakom novorođenčetu i kroje njegovu sudbinu (Sučić, 2013). Sučić (2013) navodi kako prve dvije donose sreću, a treća određuje trenutak smrti. Iz svega opisanog, lako je moguće da su sve navedene pojave zapravo različiti arhetipovi unutar jednog ženskog božanstva – Mokoši.

Osim Černoboga, javlja se još jedno jednako negativno božanstvo - Veles. Priče o Perunu i Velesu gotovo da su zrcalna slika odnosa Svaroga i Černoboga. Novi element je to da je Perunova žena pripadala Velesu tijekom hladnijeg dijela godine. Za sada ćemo ipak uzeti da je riječ o četiri različita božanstva, jer je Veles prikazivan u nešto blažem aspektu od Černoboga. Veles je mračni bog, no njemu su se seljaci klanjali uz Peruna, za njih je on bio bok stoke, što odgovara arhetipu divljine. Dokaz da su seljaci štovali i Velesa navodi Belaj (2007), pronašavši ga u rusko-grčkim mirovnim pregovorima u kojima se uz Peruna seljaci kunu i na Velesa. Mokoš je Perunova žena tijekom toplijeg dijela godine, a kada ona odlazi Velesu u podzemlje, Sunce se simbolično povlači s njom i nastupa zima. Iz ove simbolike proizlazi i pretpostavka da je ondje gdje se spominju različita ženska božanstva kao Perunove supruge, zapravo riječ o drugom imenu za Mokoš. Tako je to slučaj u imenu božice Sive, tj. Žive – aspekta Mokoši u toplijem dijelu godine. Važnost mokoši u praslavenskom panteonu doprinosi i činjenica da je ruski knez Vladimir ispred svojega dvora u Kiyicu od ženskih božanstava postavio jedino Mokošin kip (Belaj, 2007). Belaj (2007) poziva se i na Pogodinovu pretpostavku u kojoj on predlaže kako su Veles i Volos dva različita entiteta, od kojih je Veles litvanski demon, a Volos ruski bog. Unatoč ovoj teoriji, radi sličnosti između Velesa i Volosa, smatram da se radi samo o varijaciji imena, jer se u našim krajevima on definirao kao pastirski bog, što odgovara opisu boga stoke i za to su se ovisno o pojedinom kraju Hrvatske, koristila oba imena – Veles i Volos (Sučić, 2013).

Perunova i Mokošina djeca su blizanci – Juraj i Mara, čija priča završava tragično radi Velesove ljubomore. Veles otima Jurja još iz kolijevke i u proljeće se Juraj i Mara zaljubljuju, ne znajući da time čine incest. Da je Perun zaista imao sina, odaju i toponimi Hrvatske. Tako

Katičić (2008) navodi nazive tri vrha koji se nalaze nad rijekom Žrnovicom kod Splita – Perunsko, Perun i Perunić. Upravo je ovaj deminutiv naziv za Perunova sina, mladoga boga Jurja. Nadalje, Katičić (2008) ističe da je na vrhu Perunskoga podignuta crkva Sv. Jure, što je neobična podudarnost sa imenom Perunova sina. Katičić (2008) odlazi i dalje te koledarske pjesme smješta u Istru gdje danas nalazimo uzvisinu Perunčevac koja se spušta u vodu u čijoj je nizini dolina zvana Lug, suprotno od mjesta Dol, baš kao i u koledama u kojima su koledari odnosili mladoga boga Velesu (u Dol), kao i mjesto na kojem se odvijala sveta svadba (u Lugu).

Juraj je poznat i pod nazivima Jarilo i Jarovit (Jarovit je češća upotreba naziva na našim prostorima, iako je najuvreženiji naziv za njega Juraj, što bi se moglo pripisati utjecaju kršćanstva). Ovakvo prenošenje likova poganskih božanstva na svece prilikom pokrštavanja, opisuje i Franjo Ledić (1969), kada navodi da je kult boga Volosa nastavio živjeti u štovanju sv. Vlahe, koji je također smatran zaštitnikom pastira, dok se lik Peruna prenio na sv. Iliju. Njega se slavilo u proljeće, baš kao i rimskog boga Marsa, jer on u svom obličju obnaša personifikaciju buđenja prirode, a kasnije su mu, baš kao i Marsu, pripisana obilježja ratnika (Sučić, 2013). O Juraju kao božanstvu najviše saznajemo iz koleda koje je interpretirao Vitomir Belaj (2007) u djelu *Hod kroz godinu, Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskog mitskog svjetonazora* pod utjecajem Katinčićevih djela. Kolede su pjesme pjevane u vrijeme Božića od strane koledara, koji su na taj način obilazili kuće i naviještali Božić (Belaj, 2007). Ovdje Belaj donosi pretpostavku da je Perunov sin Juraj zapravo Božić, mali bog kojega se spominje u koledama, da je on taj koji odlazi u Velesov svijet (koji se u stihovima navodi kao *crno polje*), gdje odrasta, ne znajući da mu je Mara sestra. Mara i Juraj se prema Belajevoj rekonstrukciji rađaju oko Uskrsa, na Velikdan, jer nalazimo na više narodnih pjesama prenošenih usmenom predajom koje u to vrijeme bilježe rođenje muškog i ženskog djeteta:

Rođena je Mara na dan/ Velikdan/ O, kako ju vidje jasno sunce/ O, grmnu, grmnu i tresnu/ Iz jasnoga bez oblaka.

Iz navedenih stihova o Marinom (Moraninom) rođenju, možemo zaključiti da je riječ o djetetu koje je plod bogova jer je sunce opisano u pjesmi zapravo Perun (kao bog neba), koji je poslao grmljavinu u znak slavlja rođenja svoje kćeri (niotkud se javila grmljavina, što se u narodu uzima kao znak božanske prirode). Sličnu interpretaciju donosi i Belaj (2007).

Stihovi iste pjesme:

Mi vam bumo sinka krali,

sinka krali, otpelali

Otpelali med rožice

med rožice, fjojlice

među rajske djevice.

govore o Velesovom podzemlju, na što nam ukazuju motivi rajskih djevica koje su ponegdje zamijenjene motivima deklica ili snaha, odnosno razigranih djevojaka što odgovara folklornom opisu vila, koje su često povezane sa drugim svijetom. Detalj o blizanačkoj vezi Mare i Jurila Belaj pronalazi u stihovima belokranjske pjesme:

Oj sestrice, lepa si mi.

Bila bi lepa gliha!

Ne govori, bratec, toga

Od ljudi je presramota

Od boga je pregrehota.

Riječ *gliha* znači jednaka (Belaj, 2007), a ostatak stihova aludira na temu incesta između Jurja i Mare. Njihovo se zaljublivanje često javlja vezano uz motiv kola. Motiv božanske ljubavne veze između brata i sestre ne javlja se samo u hrvatskoj mitologiji, što možemo odrediti kao arhetip među bogovima i univerzalno prihvaćen događaj u mitološkim vjerovanjima (Grimassi, 1999). Belaj (2007) ovakvu logičnost događaja u mitologiji, iako je incest u narodu nezamisliv, objašnjava tezom da *svadba između božanskih partnera donosi zemlji rodnost i plodnost. To se može postići samo ako su oboje partnera najvišega roda.*

Ovo se klanja zeleni Juraj – kirales!

Zeleni Juraj, zeleno drevce – kirales!

(...)

Sve su djevojke zamuč ošle

Samo ostala Mara djevojka

Mara imala zlatnu jabuku-

Puno gospode za jabuku drže

Komu jabuka, tomu djevojka.

Juri jabuka,

Juri djevojka,

Jura ju tače u rano polje,

U rano polje, u crne gore – kirales!

Ranom zorom su Mara i Juraj zgriješili, a crna gora je motiv koji najvjerojatnije simbolizira tragičnu sudbinu koja će ih snaći. Zeleni Juraj motiv je koji definira Jurja kao boga proljeća i vegetacije, a slični stihovi javljaju se i na području Rusije i Bjelorusije, samo ondje Jurja nalazimo pod nazivom Jarilo:

Vukao se Jarilo

Po svemu svijetu

Polju je žito rodio

(...)

A kuda on pogleda

Tamo klas dozrijeva.

S obzirom na to da je Juraj slavenski bog proljeća, dan Jurjeva kod slavenskih se naroda slavio kao početak ljeta, odnosno toplije polovice godine (Belaj, 2007). Ova se pjesma izvodila tijekom bjeloruskog obreda koje su izvodile djevojke, a djevojka na konju sa odsječenom muškom glavom u ruci simbolizirala je Jurja (Belaj, 2007). Ovaj je šokantan detalj potencijalan simbol Marine (Moranine) osvete nad Jurjem, nakon što ju prevari. Također, usudila bih se predložiti drugačiju interpretaciju ovakvog obreda, u kojem je djevojka na konju upravo Mara koja prikazuje svoju osvetu. Belaj (2007) Jurjevu smrt objašnjava nizom navoda iz staroslavenskih pjesama raznih slavenskih naroda, a u kojima se javljaju međusobno usporedivi motivi. U ovim je verzijama Juraj Maru ljubio tri dana i tri noći, nakon čega ju je ismijao, prevario i ostavio. U nekim pjesmama Mara ga nakon toga sama ubija strijelom, u nekima ga ubija sam Perun bijesan nad jadom svoje kćeri (u litvanskoj verziji), dok ponegdje Mara šalje svoju braću (sjetimo se da je braće Svarožića više) da ga ubiju i osvete mu se. U litvanskoj pjesmi ovaj se događaj opisuje kroz lik Mjeseca koji predstavlja Jurja i Sunčicu (Mare) gdje ju Mjesec vara sa božicom Zorom, pa ga ubija Perkuns: *Perkuns, žestoko se ljuteći, mačem ga je rasjekao*. Ruska pjesma donosi najmračniju verziju u kojoj Mara potpuno ulazi u vid Morane i obuzima ju njena mračna strana ličnosti. Ona je u ovoj verziji pakosna, a u njoj se možda sugerira i njezin božanski aspekt božice magije. Nakon što ju Juraj ostavlja, Morana šalje svoju braću da ga ubiju na pola, a ona od njega potom načini kućne predmete. Motiv ostale Moranine braće ne javlja se na hrvatskom prostoru. Ovakva okrutnost, ali i simboličan način ubijanja preljubnika ukazuje na aluziju Moraninog baratanja crnom magijom. Ovome u prilog ide i kletva koju Morana izriče prethodno ovome činu: *Gori, moja svijeco, ne gaseći se. Plači njegova majko, ne umuknuvši!* Ono što je mitološki neobično je to što ona ovdje proklinje vlastitu majku, no to bi samo mogao biti još jedan dokaz da Juraj i Mara (Morana) zaista nisu znali da su brat i sestra. Mitološki gledano, njezina se kletva ispunjava, jer ona umire nakon Jurja, čime ih je njihova majka izgubila oboje. Moranin mračni aspekt ličnosti kao i simbolično ubijanje boga proljeća i ljeta, odraz je zime koja potom nastupa. Simbolički je bitan i podatak da Morana Jurja ubija nakon poklada, tijekom korizme (Belaj, 2007). Jer to znači da ga ona ipak nadživljava na neko vrijeme. Morana postaje personifikacija zime i nemilosrdnosti. Green (2009) i Belaj (2007) ističu kako se i danas kod zapadnih i istočnih Slavena u selima održao običaj ritualnog spaljivanja lutke Morane (nazivane i Marzanna, Marena, Smrt, Nevesta, Marena Krasna), a ovaj se događaj opisuje i u nekadašnjim ritualnim pjesmama:

*Smrt nosimo iz sela**Do ribnjaka za selom*

Budite, babe, vesele Što smo vam smrt odnijele.

I dok je način Jurjeve smrti jasan, Moranina ostaje zagonetkom. Umire li ona zapravo od žaljenja za ubijenim ljubavnikom ili ju ubijaju djevojke iz njezina sela, dio je mitologije koji ćemo morati nagađati, no njihova smrt nije dugoga vijeka. Kako su Juraj i Mara božanske prirode, rađaju se ponovno svake godine, zaljubljuju se u proljeće i umiru kasnom jeseni. Ovi mitološki događaji prate ciklus godišnjih doba i objašnjavali su smjenu proljeća, ljeta, jeseni i zime.

Od božica se osim Mokoši i Morane, u pjesmama navode Zora, Danica, Voloska (Vlasta) i Vesna. Radi novijih izvora u kojima se one javljaju, možemo pretpostaviti da su one naknadno uvrštene u hrvatsku mitologiju, kako su to romantičarski pisci i pjesnici često radili u književnom razdoblju romantizma. Razdoblje romantizma u Hrvatskoj se preklapa sa vremenom Hrvatskog narodnog preporoda, što podržava logiku o kreiranju vlastitih božanstava u želji za autohtonim hrvatskim panteonom odvojivim od ostalih slavenskih naroda. Međutim, to ne znači da je dotadašnji hrvatski panteon tuđi, nego je jednostavno odraz tadašnjih akcija u sklopu pokreta. Prema Sučićевой analizi (2013), Danica i Zora imale su najviši status, uz Vidu (novo ime za Mokoš, Perunovu ženu, nazivanu još i Perunika). Ponekad su je nazivali i Strijelkom ili Munjom, no taj se naziv odnosio samo na period u kojemu je Mokoš postala Perunova žena. Poistovjećuje ju se sa Vlastom i Vesnom (Sučić, 2013). Nadalje, Sučić (2013) tvrdi kako je Perunika žene kažnjavala napludnošću, no ne navodi se pod kojim okolnostima. Kako ju se može posistovjetiti sa Herom u pogledu zaštitnice braka i vjernosti, možemo pretpostaviti da bi ova kazna stizala nevjerne žene. Važnost božice Vlaste vidljiva je iz njoj izrađivanih kipića od drveta ili jantara, kao i činjenica da joj je bio posvećen Vlastin dan (Sučić, 2013). Ovakav oblik štovanja božice može upućivati na činjenicu da Vlasta i Mokoš uistinu jesu isto božanstvo. Voloska, tj. Vlasta prikazuje se kao lastavica, a posvećen joj je bio udubljeni kutić u kući u kojem bi za nju gorjela svijeća čiji se plamen nije smio gasiti jer bi to predstavljalo prekidanje kućnog mira, kako se Vlastu smatralo čuvaricom kućnog ognjišta (Sučić, 2013; Ledić, 1969). S obzirom na mogući noviji postanak navedenih ženskih božanstva, sigurnije je reći da je najviši status imala Mokoš, kao božica života, plodnosti, braka i kao majčinsko božanstvo. U tom pogledu ona utjelovljuje različite arhitipove ženskih božanstava, ali i svjetovne žene i iz toga je lako zaključiti da potreba za postojanjem nekoliko ženskih božanstva u prahrvatskom panteonu izvorno vjerojatno nije ni postojala. Vesna je smatrana ženom Svantevida (Sučić, 2013), što je jedan od naziva za boga Peruna, pa ponovno možemo zaključiti da su Perun i Svantevid isto božanstvo. Mokoš, odnosno Peruniku prikazivali su kao i Peruna: *u kasu dvoprežnih kola iz čijih kolesa sipa ognjena vatra* zbog čega ju je narod nazivao i *Ognjenom kraljicom* (Sučić, 2013). U božanskom spoju Mokoši i Peruna spajaju se polariteti – Perun vlada nebom, ona zemljom i njenom pludnošću. Perun vlada elementom zraka, a ona elementom vatre, a kako su muž i žena, njihove se moći spajaju.

Mokošina kći Morana u Poljskoj je poznata pod imenom Marzanna, gdje njezino ime znači smrt i zimu (Green, 2009). Poljska inačica njenog imena podsjeća na ime Morrigan koje susrećemo u keltskoj mitologiji, gdje je okarakterizirana kao božica smrti, bitke i sudbine, kao tri božice sudbine (u hrvatskoj bi ovo odgovaralo opisu Mokoši) u jednoj (Mythopedia, 2021). S obzirom na to da su u hrvatskoj pronađeni arheološki ostatci koji odgovaraju keltskoj kulturi (Hrvatska enciklopedija)⁵, ovo nas podudaranje ne treba čuditi. U keltskoj mitologiji, Morrigan je bila udana za „Dobrog boga“ imena Dagda (Mythopedia, 2021), što aludira na ime Daždbog, kako se ponekad naziva i samog Peruna.

Iz svega navedenog, možemo izvući tri zasebna oblika prahrvatskog panteona – osnovni panteon kakav je uvriježen na području Rusije, prahrvatski panteon kakav je specifičan za hrvatsko podneblje u kojemu je jedino žensko božanstvo Mokoš, te njezina kći Mara (Morana) i novohrvatski panteon kakav je vjerojatno nastao u doba romantizma, a kojemu su pridodana ženska božanstva usklađena sa rimskim i grčkim božicama (božice ljubavi, proljeća i slično). Mogli bismo govoriti i o četvrtoj varijanti kakva je česta u neopaganskoj struji rodnovrjerna gdje se sa autohtonim hrvatskim božanstvima miješaju i neka ruska – prije svega Rod. Dakle, sagledajmo ova četiri različita panteona: Praslavenski panteon na području Rusije: Mokoš i/ili Vlažna Mati Zemlja, Rod i Rodenica (Green, 2009), Bereginja, Jarilo (Green, 2009), Svarožić, Svarog (Bijelobog), Černobog, Perun, Hrs, Stribog i Semargl (Belaj, 2007); prahrvatski panteon: Bijelobog/Svarog, Černobog, Svarožić/Perun, Stribog/Stribor, Mokoš/Perunika, Juraj i Morana, panteon hrvatskog romantizma: Vesta, Vesna, Lada, Lado, Danica, Zora, Vlasta, Svantevid, Vida, Juraj, Mare i neopoganski hrvatski panteon koji je miješavina ruskog i prahrvatskog: Mokoš, Perun, Veles i njihova djeca Jarilo (Juraj, Svarožić, Ivan) i Morana (Mara) (Rodnovjerje.com). Ukoliko u obzir uzmemo i autohtone hrvatske bajke i pripovijetke Ivane Brlić Mažuranić, ovom bi smo panteonu mogli dodati još i Stribora (Striboga).

Svijet u koji su smješteni hrvatski bogovi i božice sastoji se od tri razine: nav, prav i jav. U središtu svijeta je svjetsko stablo, koje se spominje i u keltskoj mitologiji. Svjetsko stablo je Perunovo drvo, jasen koji povezuje nebo, zemlju i podzemlje. Stablom pada medovina pomoću koje se bogovi i svi pripadnici raja pomlađuju (Sučić, 2013). Prav je svijet u kojem žive bogovi, Java je svijet ljudi, a Nav svijet predaka.⁶ Ovakva podjela svijeta prisutna je i u drugim neopoganskim praksama, primjerice u bereginjama.

⁵ Kelti. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 17. 6. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31134>>

⁶ Rodnovjerje, Preuzeto sa: <http://rodnovjerje.com.hr/index.php/hrvatsko-rodnovjerje/> (21.05.2022.)

2.3 OSTACI POGANSKIH VJEROVANJA U HRVATSKIM OBIČAJIMA

Osim što običaji njeguju tradiciju i potkrepljuju narodni identitet, oni nam također svjedoče o nekadašnjem načinu života i zaboravljenim vjеровanjima. Rituali i tradicije proizašli su iz stočarskih poslova tipičnih za pojedini dio godine. Barbarski narodi Euroazije godinu su određivali upravo prema stočarskim poslovima, a taj se sustav očuvao uz građanski kalendar sve do 20. stoljeća (Belaj, 2007). Valja napomenuti da se ovakav kalendar njeguje i danas, što svijesno (u neopoganskim pokretima i zajednicama), što nesvijesno (među poljoprivrednicima).

S obzirom na već spomenute keltske tragove pronađene na području Hrvatske, ne treba nas čuditi da se neki od naših običaja preklapaju sa keltskim tradicijama i vjеровanjima (tako i u popisu fantastičnih bića pronalazimo sličnosti sa keltskom kulturom). U Irskoj su Kelti godinu dijelili na četiri polovice, kao što je mi danas dijelimo na četiri godišnja doba, a datumi ovih blagdana, ističe Belaj (2007), tvorili su poganske blagdane: 1.2. Imbolc (posvećen božici ognjišta Brigid), 1.5. Beltane (kao početak ljeta), 1.8. Lughnasad (žetva) i Samhuinn (1.11 kao početak zime). Kako bismo saznali više o ovim blagdanima, moramo pogledati i u druge izvore. Prvog dana studenoga u Irskoj izvodili su se neki običaji koje na našim prostorima nalazimo o Ivanju, poput preskakivanja krijesova. Osim ovoga, tada su se na grobove nosile svijeće (ovaj je običaj kod nas očuvan o vidu blagdana Svih Svetih), ali su se svijeće stavljale i na prozore (kod nas se na prozore stavljaju lampaši) jer se vjerovalo da na taj način pomazemo našim predcima da pronađu put kući jer su tijekom ove noći mogli doći na zemlju među svoje živuće. Vjerovalo se da ih tada možemo vidjeti jer je *nebo te noći otvoreno*. Ovaj izraz podsjeća na često ponavljajnu frazu u neopoganskoj i okultnoj literaturi: *veo se stanjuje*, misleći pritom na spajanje dimenzija mrtvih i živućih. Govoreći riječnikom slavenske mitologije, granica između Java i Prava postaje tanja i moguće ju je prijeći.

U Gotalovu nailazimo na običaj sličan američkom Halloweenu, gdje se u noći Svih Svetih izrađuju tikve sa svijećom u izdubljenom dijelu, kao putokaz dušama preminulih predaka. Osim toga, mještani se maskiraju i plaše ljude, a ovaj je običaj u Gotalovu zabilježen još u 19. stoljeću. Zemlju tada pohode Dušice (preminuli ukućani) i Glođani (zli duhovi s lancima i košarama kojima hvataju živuće i odvlače ih u podzemlje) (Balog, 2011).

Predvečer uoči 13. prosinca žene su se oblačile u spodobu navlačeći duge bijele plahte i rupce, te umrljavši lice pepelom i načinvši zube nalik na kljove od repe. Tako su plašile djecu po selu, a kasnije bi ih darivale slatkišima (Balog, 2011). Na području sjeverozapadnog dijela Medvednice i Gornjeg Stenjevca, običaj je bilo oko Božića raditi obrede zaštite, te je tako baka kazivača Zdenka Bašića (42) običavala u periodu od 1.12. do 13.12. raditi obrede gatanja vezane uz prognozu, bilježeći muški i ženski sistem dana, promatrajući ponašanje životinja i prirode. Oko blagdana, a naročito oko Božića, bilo je najpovoljnije vrijeme za gatanje. Ovih 13 dana davali su joj precizan uvid u vremenske prilike u narednoj godini. Biljke je valjalo saditi izlaskom sunca jer je to obećavalo da će one rasti uspravno, a tom ju je

umijeću naučila strina. Poganski i božićni rituali išli su ruku pod ruku, a kazivač navodi kako

Slika 1: *Osmunda Regalis*

Izvor: slika preuzeta sa Penlan Perennials

su dio kršćanskih obreda jednostavno prihvatili kao nadopunu vlastitima, do kojih su držali jer su bili duboko ukorijenjeni u obiteljsku baštinu. Sve je poganske obrede valjalo obaviti na badnjak do početka polnoćke. Samoborsko spaljivanje fašnika podsjeća na običaj i danas prisutan kod zapadnih i istočnih Slavena kada se krajem zime ritualno spaljuje lutka koja predstavlja Moranu, kao simbol početka proljeća i kraja mraza i hladnoće. Ova se lutka naziva i Marena, Smrt, Čaramura, Nevesta. Marena Krasna, Marzana (ovo je čest naziv za Moranu na području Poljske). Ovaj običaj prisutan je i u narodnim pjesmama: *Iznijeli smo Maržanu iz sela/ Donijeli zeleni gaj u selo* (Belaj, 2007). *Zeleni gaj* u ovim stihovima simbolizira vegetaciju proljeća, odnosno kraj zime, a iznošenje Maržane iz sela potencijalan je odraz ritualnog tjeranja zime iz sela i prizivanja proljeća.

Na području Gornjeg Stenjevca ističe se običaj fašničke svadbe koja ujedno prikazuje pogansko vjenčanje, ali i simbolizira sjedinjenje Jurja i Mare, jer je sam obred poganske svadbe nastoji prikazati ljubav ovoga boga i božice. Prethodno 'svadbi' stopala se namaču u kiselom zelju, a svadba se kao povorka kreće cijelim krajem, dok je sve do II. svjetskog rata završavala kod Savskog mosta gdje su uz tradicionalno utapanje ridokosog lutka, mladići spremni za ženidbu skakali sa mosta i time prolazili obred stasanja u muškarce (kazivanje Zdenka Bašića, rođenog 1980. god.). Slavlje Ivanja u Zagrebu zabilježeno je i u dokumentima. Slavilo se 24. lipnja, što je vjerojatno povezano sa ljetnim solsticijem (21. lipnja). Ovaj je blagdan, kako se navodi u zapisnicima Gradeca, bio jedan od najvećih javnih praznika zagrebačke gradske općine, što označava da je on bio tradicijski važan njegovim mještanima. U zapisniku su vidljivi veliki financijski rashodi za krijes, konfete i mnogo vina, i to u vrijeme kada je ovo bilo ekonomski neisplativo. Ovaj je zapisnik zabilježen tijekom 16. stoljeća, kada je hrvatska državnost bila ugrožena, Turci su terorizirali Hrvate, a seljaci se sve više bunili (Belaj, 2007). Belaj (2007) još navodi i opis kojega je u 18. stoljeću iznio jedan isusovac i profesor staroga zagrebačkoga sveučilišta, u kojemu kazuje kako su u vrijeme njegove mladosti *djevice običavale ići kroz čitav grad Agram, od kuće do kuće, i uz ostale pjesme često ponavljale riječi Lado, lado, lepoje Lado.* "Agram je stari naziv za Zagreb⁷, a ovo nam pismo ukazuje na štovanje božice Lade tijekom 18. stoljeća. O Ivanju su se pleli vijenci od paprati i cvijeća, a za paprat se vjerovalo da o Ivanjoj noći daje mističan cvijet čije sjemenke onome tko ga ubere daju moć da razumije životinje i da vidi zakopano blago (Belaj, 2007). Cvijeće paprati, za koje su Hrvati vjerovali da postoji, ali da cvate samo tijekom nekoliko sati jednom do dva puta godišnje (od toga jednom na Ivanjsku noć), nazivano je Perunovim cvijećem (Phillips i Kerrigan, 1999). Kako Paprati ne cvjetaju, moja je teza da su Hrvati toga bili svjesni pa su

⁷ Zagreb Speeka/ O zagrebu: <https://www.zagreb-speeka.com/o-zagrebu/> (20.06.2022.)

upravo iz tog razloga za mistični Perunov cvijet odabrali paprat ili da se radi o vrsti paprati *Osmunda regalis* koja daje šarene klice. U tom se slučaju moglo usmenom predajom zamijeniti klice za cvijet.

Vjerovalo se da su sami demoni čuvali cvijet paprati nakon što bi procvjetala, braneći cvijet munjama kako bi ga imali za vlastitu korist. Tko bi došao u posjed ovoga cvijeta, mogao bi ispuniti što god želi. Govorilo se da zlačano-crvenkasti pupoljci toliko svijetle da ljudske oči ne bi mogle fizički podnijeti takvu svjetlost. Postoji i predaja o tome kako se uspješno domoći ovoga cvijeta. Valajalo bi otići u šumu Ivanjske noći i tamo sazvati magijski krug, dok demoni vrebaju izvan kruga dozivajući ime pronalazitelja cvijeta. Ukoliko se on odazove demonima ili makar na trenutak istupi iz kruga, demoni bi ga živog razderali. Vjerovalo se da tada i drveće hoda i govori. Pronalazitelj cvijeta trebao bi ga uzeti istoga trenutka kada se on rodi iz pupoljka i tada bi bio potpuno siguran jer ovaj cvijet ima moć nad demonima, donosi uspjeh u ljubavi i novcu, ali i omogućuje ljudima razumjeti jezik drveća (ovdje vidimo da se razumijevanje drugih jezika u svezi sa Perunovim cvijetom javlja kao čest motiv, iako se sam jezik razlikuje od predaje do predaje, te je kao takav ponegdje to jezik životinja, a drugdje jezik drveća). Prema drugoj verziji ove predaje, vrijeme cvata nije Ivanje, već Uskrs, te je tako potrebno sačuvati posvećenu tkaninu torte od Uskrsnje mise koju je svećenik blagoslovio svetom vodom. Valjalo je uzeti i nož kojim je torta kasnije rezana. Magijski krug vukao bi se upravo ovim nožem, a unutar kruga trebalo je sjesti na tkaninu na kojoj se nalazila blagoslovljena torta. U trenutku proglašenja Kristovog Uskrsnuća, trebalo je zgrabiti cvijet, a tkaninu prebaciti preko očiju i pobjeći iz šume ne osvrćući se. U ovoj verziji demoni također vrebaju izvan kruga, šaljući munje kako bi sebi osigurali cvijet. Jednom kada tragač cvijeta uzme cvijet i pobjegne kući, treba zarezati dlan i položiti cvijet na ranu kako bi je izliječio, čime se aktivira moć cvijeta i sve se tajne otkrivaju (Phillips i Kerrigan, 1999).

Ivanje je poznato još i pod nazivom Kupala i Krijes (Ivanjski Krijes). U nekim krajevima Hrvatske, ali ponajviše u istočnoj Europi, ključni je element ovoga blagdana ritualno kupanje i bacanje cvjetnih vijenaca u vodu (Green, 2009). Ivanje se u vrijeme II. svjetskog rata slavilo i u Čučerju gdje su djeca i odrasli preskakivali žeravicu (Katarina T.S., intervju, 2022).

Važan je blagdan bilo i Jurjevo, koje se i danas obilježava na Turopoljskom području. Jurjevo se uzimalo za početak proljeća, a pada na 23. travnja (Enciklopedija.hr). Na Jurjevo su se započinjali svi ljetni poslovi, poput prve mužnje i odvajanja janjadi od ovce, ali su se obavljali i obredi protiv uroka i vještica, tom prigodom žrtvujući prvo muško janje ili kozle, od kojega je svatko morao jesti, a slavilo se tri dana. Ovakav opis Belaj pronalazi kod Branimira Guščića koji je zabilježio podjelu godine s obzirom na pastirske poslove kod albanskih pastira. Oni su godinu dijelili na pola tako da se zimska i ljetna polovica sastojala od točno 190 dana. Dan. sv. Dimitra tako je bio početak jeseni i zime, a Jurjevo proljeća i ljetnog dijela godine. (Belaj, 2007).

Neki su se običaji poganskog porijekla održali i nakon dolaska kršćanstva, u što spada i proslava Ivanjskog krijesa, ali i bojanje pisanica za Uskrs.

Pisanice su simbol proljeća, rođenja, ponovnog rođenja i plodnosti. Tradicionalno bojanje pisanki je ritual prenošen s koljena na koljeno koji se obavlja nakon što padne mrak, jer je vrijeme tada idealno za meditaciju, a prethodan se dan ne bi trebao provesti u bijesu, već biti smirena uma. Pisanice se oslikavaju na bijeloj tkanini na stolu u čijoj sredini gori svijeća, iza svijeće valja staviti kruh i sol. Sa desne strane svijeće stavljaju se cvijeće i tamjan, a sa lijeve čaša vode. Voda u kojoj su pisanice ključale ima ritualnu važnost, te se njome može blagoslivljati i poprskati košnice kako bi se osiguralo više meda, a ukoliko se ova voda posipa uz granice posjeda, vjeruje se da ga to štiti od udara groma i nepovoljnih vremenskih uvjeta. Najmoćnije su one pisanice za koje se koristi četiri do pet boja. (Margi, B., 2009).

Ovakav raspored na stolu zapravo odražava elemente: voda, svijeća kao simbol vatre, cvijeće i sol kao simbol zemlje, te tamjan kao simbol zraka.

Tjedan rusalki vezan je uz područje Rusije, a ponegdje se naziva i Zelenim tjednom ili blagdanom Semik. Nalazimo ga i na području Poljske, a održava se sedmi ili osmi tjedan nakon Uskrsa. Za to se vrijeme vjerovalo da ženski duhovi vode (Rusalki) napuštaju svoja staništa i odlaze u šume i na livade. U nekim predajama, Rusalki su Vodanove kćeri, vodene vile (Ledić, 1969). U srijedu ovoga tjedna djevojke su označavale breze koje bi sutradan, na dan Semik, ukrašavale cvijećem. Ritualno uništvanje lutki Rusalki također se vršilo u ovo vrijeme. Ponovno se, kao i u Ivanje, pricalo pomoću vode i vijenaca cvijeća, no ovoga puta potonuli vijenac nije označavao nesretnu ljubav, već smrt (Green, 2009).

Osim godišnjih običaja, zabilježene su i pojedinačne žrtve koje su ušle u povijest. Takav su primjer tzv. *kugina mita* zabilježena u Goli i Gotalovu, gdje su Kugi pod prozorom ili ispod križa ostavljeni slanina i kruh u košari kao žrtva koja je trebala potaknuti Kugu da zaobiđe njihovo selo ili pojedinu obitelj (Balog, 2011).

Slika 2: Semik

Izvor: slika preuzeta sa Wikimedia Commons: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Semik_crop.jpg

3. BAŠTINSKA PREDAJA

Iduće poglavlje donosi zbirku fantastičnih bića Hrvatske, narodnih vjerovanja i folklornih magijskih praksi o kojima su posvjedočili kazivači za potrebe ovoga rada.

3.1 FANTASTIČNA BIĆA HRVATSKIH BAJKI I USMENE NARODNE PREDAJE

Na spojnici mitološke sfere i fantastičnih bića nalaze se suđenice. O suđenicama je mnogo predaji i varijacija, a te su varijacije brojne kod svih slavenskih naroda. Sučić (2013) suđenicama pristupa u sklopu konstrukcije prahrvatske mitologije, gdje ih dovodi u svezu sa Svarogom, jer one djeluju po njegovoj službi, a stan im je u podnožju svjetskog stabla. Suđenice spadaju u red divovskih žena, koje noću izlaze kazivati sudbinu svakog novorođenog djeteta, prve dvije nose sreću, a treća izriče dan i način smrti (Sučić, 2013). Suđenice se javljaju pod raznim nazivima kod neslavenskih naroda, a u Grčkoj ih nalazimo pod imenom Moirai: Klotho je ona koja plete niti života, Lachesis je ona koja raspoređuje, a Atropos ona koja prekida nit života⁸. Spominje ih i Vid Balog (2011) točnije njegovi pripovjedači, pa su se žrtve u obliku hrane povodom rođenja djeteta u Gotalovu i Čakovcu ostavljale i početkom 2000-ih godina, a pretpostavka je da se u manjim selima sa živom tradicijom ovakve žrtve ostavljaju i dan danas.

Hrvatska narodna predaja u svojoj riznici krije pravo bogatstvo fantastičnih bića za koja se vjerovalo da žive u hrvatskim selima, šumama i planinama. Hrvatski je krajolik idelan za stvaranje mistične atmosfere zahvaljujući mnogim prirodnim bogatstvima. Neka od fantastičnih bića koja će se spomenuti javljaju se i kod drugih slavenskih naroda, sa manjim ili većim izmjenama. Ponegdje je riječ o istom biću pod drugim imenom, a drugdje ćemo naći dva bića koja nose isto ime, a karakterno se razlikuju.

Hrvatske vile javljaju se u obliku lijepih mladih djevojki sa kozjim papcima ili konjskim kopitima umjesto stopala, a samo se ponekad opisuju s krilima. Dosljedan je opis duge zlatne kose raspletene ili spletene u pletenicu koja pada preko ramena. Vile mogu mijenjati svoje obličje, a uglavnom su samotnice. Jedino ih je u kolu deset. Snaga vila nalazila se u njihovoj kosi, iz čega je proizašlo vjerovanje da vila umire ukoliko izgubi i samo jednu svoju vlas. Jozo Vrkić (2011) iznosi vjerovanje prema kojemu vila mora odjenuti novu haljinu koju posuđuje od žena svaki dan, u protivnom umire. Ta haljina uvijek je snježno bijele boje. Njihova je hrana nijeko (zanimkana hrana, hrana za koju netko tvrdi da je nema) ili mrvice. Vile žive u planinama, na omiškoj klisuri, Velebitu, Biokovu, mosoru, Prologu, na Crljenim stinama više Brista, a odmorište im je otočić Jabuka, koji se naziva i vrtom velebitskih vila. Vrkić (2011) navodi nekoliko vrsti vila: vilu drvaricu koja boravi u krošnjama i vilu mokrinjicu koja stanuje u špilji kraj mora, te ističe da se one u pričama ne navode kao zlokobna stvorenja, iako onaj tko ih zatekne u kolu ne prolazi dobro (biva pretvoren u drvo,

⁸ Greek Mythology, Preuzeto sa: https://www.greekmythology.com/Other_Gods/The_Fates/the_fates.html (22.05.2022.)

stijenu ili ga šaklaju do smrti). Vid Balog (2011) na sličan način opisuje vile vodenice koje su ponekad znale i postati čovjekovom ženom, no kazivačica je Balogu objasnila kako to nikada nije završilo sretno. Vile opisa sličnih šumskim nimfama nalazimo u Prekodravlju, a pripisuje im se i pobjeda nad Turcima. Naime, stanovnici Gole tvrde da su upravo *šumske dekle* začarale Rei pašu i njegove konjanike i navele ih na utapanje (Balog, 2011:179). Negdje između ova dva opisa spadale bi Rusalke, s time da su one smatrane mnogo opasnijima. Rusalke se spominju na području Rusije, Srbije i uz istočnu granicu ostalih država slavenskog govornog područja. Priče o njihovom postaku variraju s obzirom na područje, ali su svugdje opisivane poput vodenih duhova nekrštene djece ili utopljenih djevojaka koje su nakon smrti postale Rusalke (Green,2009: 65). Vjerovalo se da tijekom zimskih mjeseci borave u vodi, a tijekom tjedna Rusalke izlaze na livade i šume i tada ih se savjetovalo kloniti, jer njihov je poljubac značio smrt.⁹ Iako se u Hrvatskoj rijetko nailazi na ime Rusalka, neki opisi vila (različite vrste vila u Hrvatskoj rijetko imaju drugačije nazive) odgovaraju rusalkama. Iz prabakinih priča mojoj majci, vile koje su se okupljale oko potoka napale bi mladiće koji bi onuda prolazili, pa je tako jedan mještанин dotrčao kući u šoku vičući da su ga po povratku kući na potoku zauzdale razuzdane vile u bijelim haljinama. Ovakav opis potpuno odgovara Rusalkama.

Slika 3: Coprnica i njezina mura/mora (lijevo) i vile rusalke (desno)

Izvor: Slika je autorska ilustracija autorice rada.

⁹ Beogradska kapetanija, Preuzeto sa: <https://beogradskaka5anija.forumsr.com/t8861-legenda-o-dunavskim-rusalkama> (29.05.2022.)

U svim slavenskim narodnim vjerovanjima postoji neka vrsta vjerovanja u kućnog duha ili duha kuće. U Poljskoj je to Kikimora, koja živi na tavanu ili iza peći, a kada bi se prikazala to bi bilo u obliku žene raspuštene kose sa kokošnjim nogama i nosom u obliku dugog kljuna. Smatra se da kikimorom postaju djeca preminula neprirodnom smrću (samoubojstvom, ubojstvom ili prirodnom smrću prije krštenja).¹⁰ U kućanstvu u kojem su djeca nestašna, pomicati će predmete po kući, proizvoditi zvukove lupanja, zvižduka ili škakljati uspavanu djecu (Green, 2009: 61). Ukoliko je prirodno nastanila kuću, nije opasna, ukoliko je prizvana, može biti smrtno opasna, a drugi razlozi za njezinu prisutnost u nečijoj kući je ili tragičan događaj u prošlosti ili negativna energija.¹¹ U Hrvatskoj nalazimo vjerovanja u nekoliko kućnih duhova od kojih su dobroćudni Bagun i Pećni ban. Bagun se prikazuje u obliku miša ili zmije kraj peći, a zagovor njemu kao čuvaru kuće glasio je: „Bagunček – čuvaj našu hižu“ (Balog, 2011: 34). Za razliku od njih Runješ je zloban duh koji boravi u dimnjaku kuće. Bagunček odgovara Domovoju (Rusija, Poljska) kao zaštitniku kuće. Domovojem postaje preminuli predak koji je bio glava kuće, a osim ukućana štitio je i stoku (Green, 2009: 16). Ne nalazimo spomen ženskom kućnom duhu na području Hrvatske, ali od drugih ženskih napasnih duhova nalazimo Moru, koja ostavlja tragove na licu ili tijelu žrtve koju napada tijekom noći, uza što spavač može imati osjećaj da mu netko sjedi na prsima (Balog, 2011).

¹⁰ Audio izvor: Katia pavlorat: Kikimora/ Slavic Mythology, Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=k7O6ly1NI8s> (29.05.2022.)

¹¹ Audio izvor: Katia pavlorat: Kikimora/ Slavic Mythology, Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=k7O6ly1NI8s> (29.05.2022.)

Slika 4: Suđenice

Izvor: Slika je autorska ilustracija autorice rada.

Priče o Babi Jagi prisutne su u svim slavenskim zemljama, iako se kod nas češće čuje izraz Baba Roga ili pak Huta Vila. Baba Jaga je kompleksno biće jer u različitim pripovijetkama može biti zlokobni kanibal, jer čak je i njezina kuća sagrađena od ljudskih kostiju, a u drugima mudri arhetip starice voljne pomoći ljudima čistoga srca koji prođu njezin test kušnje. Ta naizgled nespojiva pojava u ovom mitskom arhetipu može zbuniti istraživače folklora i književnosti. Naravno, tu se možemo okrenuti simbolizmu i ljudske kosti oko njezine kuće na kokošnjim nogama protumačiti kao mudrost predaka koju Jaga nosi u sebi. Jack Zipes (2013) referira se na riječi Andreasa Johns-a koji ističe kako se Baba Jaga pojavljuje u bajkama na području Rusije, Bjelorusije, Ukrajine, te da je ponegdje opisana i kao majčinska dobročiniteljica. Ona svojom dvojnomošću ličnosti podsjeća na svjetske arhetipove baka-vila ili vila-kuma koje prerusene u nemošćne starice od prolaznika na cesti traže pomošć, a ovisno o njihovom odgovoru mogu im donijeti golemu sreću i bogatstvo ili nesreću. Još jedno objašnjenje njezine nespojive ličnosti leži u tome da u pripovijestima postoje tri sestre Babe Jage koje se razlikuju svojom ličnošću. To potvrđuje i Jack Zipes (2013), kao i Nikola Sučić (2013) u bilješci da baba Jaga spada u rod divovskih žena, a da postoje tri ovakve Leđanke (Sučić, 2013:30). Zipes ističe i činjenicu da, iako se u mnogo slučajeva navodi kao štićenica ruske zemlje, najčešće kobno završavaju upravo ruski likovi, iz čega on išćitava određeni bijes prema ovome narodu, kao neki oblik osvete (J. Zipes, S. Forrester, H. Gosćilo, M. Skoro, 2013 : 11). Zipes (2013: 12) navodi i talijansku inačicu Babe Jage nastalu u Siciliji pod imenom *La Mamma-dràa* (*Mamma-draga the Ogress*) ili *Mama Draga ogrica*. Apozicije *Baba* i *Mama* vjerojatno su ovdje radi njezine savjetodavne uloge i ponekad, štićenice (sjetimo se Vasillise u bajci *Vasillisa Prekrasna*). U Hrvatskoj Baba Roga nema toliko bogatu mitološku pozadinu, već je svojevrsna prijetnja za nestašnu djecu ili onu koja odbijaju poći na spavanje. Za razliku od Babe Roge, Huta Vila (Balog, 2013: 154 – 156) je šumska vila u obličju starice na kokošnjim nogama (uočimo poveznicu sa kućom na kokošnjim nogama) koja može začarati i nitima konoplje omotati zlonamjerne prolaznike šumom, dok one čista srca koji se šumi i njoj obraćaju sa poštovanjem (Uzvikivanjem *Huta, na-na-na!* tri puta) i ostave joj žrtvu u obliku hrane i pića (ukoliko ih imaju uza sebe) , a zatim se žurnim korakom (ipak treba napomenuti da pritom ne smiju bježati) upute iz šume, pomaže tako da im pokaže pravi put kući ili onaj do željenog odredišta. Takav će se putnik ubrzo naći pred čistinom ili puteljkom. Implikaciju bježanja iz šume kao pogrešnog poteza dovodi Huta Vilu u poredbu sa grabežljivom životinjom koja se susreće sa potencijalnim plijenom. Iz danih opisa daje se naslutiiti da Baba Jaga ili Vila Huta od prolaznika zahtjeva strahopoštovanje, što ide 'ruku pod ruku' njejoj ulozi čuvarice šume.

U narodnim predajama nalazimo i na ljude sa nadnaravnim sposobnostima, koji se nalaze na granici dvaju svjetova, ne spadaju u potpunosti niti u fantastična bića, niti u ljudski rod. Ovoj kategoriji pripadaju vještice i njihove varijacije, krsnici, vrimenjaci i grabancijaš.

Nisu sve vještice u predajama zle, ali se one javljaju pod drugim nazivima. Tako ih Drago Orlić (2008) nalazi pod nazivom *štroliga*, Ljiljana Marks (2020) pod nazivima *dobrice*, *dobre*, dok ih Deniver Vukelić (2021) navodi kao *vilenice*. To su, prema Ljiljani Marks, osobe rođene sa posebnim darom ili sposobnostima zbog kojih ih se poštovalo kao iscjeljiteljice ili vračeve, a nije ih se poistovjećivalo sa vješticama. Deniver Vukelić za primjer daje slučaj u

kojemu je janjinski kapetan pri ispitivanju privedene žene optužene za bavljanje magijskim praksama, ona potvrdila postojanje razlike između vještica i vilenica. Vilenica je ona koja zna liječiti. Tome se vjerojatno pridodaje i komunikacija sa vilama ili drugim onostranim bićima, jer je privedenica kazala kako je nju podučila tetka Vila koja joj se prikazivala kao bijela redovnica (Vukelić, 2021:445). Štroliga kao vračara i posrednica između dobra i zla pronalazi rješenja za bolesti, nevolje ili skida uroke (Orlić, 2008: 7,8). Da su se vilenice, iscjeliteljice i vračevi u narodu dovodili u posebnu vezu s vilama, govori i legenda o prvom vraču koju je Ljiljana Marks (2020) opisala u svojoj knjizi *Zagreb u pričama i predajama*, a prema kojoj su vještice i vidovnjak bolesno dijete iz Slavonije odveli na brdo Aršanj koje je u narodu bilo poznato kao okupljalište vještica. Dijete je ondje prošlo inicijaciju, ozdravilo i naučilo liječiti ljude (Marks, 2020: 166-167). Za razliku od coprnica koje su bile isključivo ženskoga roda, naziv coprnjaka veže se uz vrača koji se zvao Zagreb, a njegova se legenda pripisivala postanku imena grada Zagreba uz legendu o lijepoj Mandi, ako ne i prije. Zagrebova je kuća bila blizu Manduševca, a on je ljudima pomagao pruživši im vode iz zdenca, jer je ona imala posebna svojstva i liječila je nutarnje i vanjske bolesti. Kako su ljudi govorili: „Idem Zagrebu vraču“ i zdenac nazivali njegovim imenom, samo je mjesto također dobilo naziv Zagreb (Marks, 2020:351).

Krsnik je hrvatska verzija trenutno popularnog poljskog fiktivnog lika Vještca. Krsnik je muškarac, a ponegdje i žena, rođen u bijeloj placenti. Prema nekim predajama, ta se košuljica mora ušiti krsniku pod pazuh. Živi normalnim životom, ne zazire od Crkve, brani ljude od štriga, vještica i štriguna. Ima savjetodavnu i zaštitničku ulogu, a može i mijenjati obličje (S. Marjanić, A. Kiš Zaradija, 2007: 260, 261). Vjerovanje u Krsnika veže se uz područje Istre i Kvarnera, a u Lici nalazimo vjerovanje u Vrimentjake, koji obnašaju sličnu ulogu. Vrimentjaci mogu upravljati događajima ili vremenom po vlastitoj želji, a rađaju se u košuljici. Za svoje sposobnosti saznaju u jednom razdoblju života ili ih pak nasljeđuju kao strogo čuvanu tajnu (S. Marjanić, A. Kiš Zaradija, 2007: 265).

Na području Istre, Konavla i Dalmatinskog zaleđa rašireno je vjerovanje o Mori, ali legende o njoj možemo pronaći i u Sjevernoj Hrvatskoj. Kao i krsnici, rađaju se u košuljici, ali je njihova košuljica modre, crvene ili crne boje, što je generalno označavalo rođenje bića izvanrednih moći i predznaka. Osim rođenja u košuljici, vjerovalo se da se rađaju o kvartama i da su bezopasne do 24. godine. Pripisivalo joj se sposobnost izlaska duše iz tijela u obliku muhe ili mačke, a to je bio način na koji bi morila ljude u snu (S. Marjanić, A. Kiš Zaradija, 2007: 258, 265).

Vid Balog (2011) i Ljiljana Marks (2020) govore o Dijaku Grabancijašu, nezaređenom studentu teologije koji je završio studij, ali je potom izučavao alkemiju ili prodao dušu Vragu da bi ga naučio magijskom zanatu. Obično ga se prikazivalo i opisivalo kao tamnoputog mladića u crnom plaštu.

Ono što je kod fantastičnih i graničnih bića Hrvatske bitno za poimanje kulturne baštine je konzistencija njihove pojavnosti unatoč izloženosti različitim kulturnim utjecajima tijekom godina osvajanja.

3.2 NARODNA KAZIVANJA, VIĐENJA I VJEROVANJA

Odjeke folklornih magijskih praksi nalazimo kod svih slavenskih naroda, ponajviše u seoskim predjelima gdje su takve prakse ostale dugo sačuvane.

U provedenom intervjuu sa Zdenkom K. (51) iz Hrvatskog Zagorja, nailazimo na klasično poimanje coprnica u isključivo negativnom aspektu, u kojem se one opisuju kao zlobne žene koje žele napakostiti svojim susjedima i to čine bacanjem raznih uroka i manipulativnih čini. Za razliku od Zagorja, u Prigorju nailazimo na sasvim drugačije primjere ovoga, gdje su žene za koje se vjerovalo da imaju znanja o nadnaravnom ili osobite sposobnosti poput proročkih snova, surađivale sa svećenicima. Ovakav odnos prema 'vještim ženama' bio je jednak u Čučerju i Gornjem Stenjevcu (Katarina Talan S. (44); Zdenko Bašić (42)). Bašić navodi kako su generalno žene na selu bile smatrane mudrijima od muškaraca, pa se ondje na mušku djecu gledalo kao na slabiji spol, što je za predratno vrijeme bilo neobično. Sve jake i vješte žene u selu za sebe su govorile u muškom rodu. Žene koje su imale obilježja slična onima koje se smatralo vješticama, ali su bile istinski dobre, zvalo se jednostavno *Žene*, sa određenim prizvukom strahopoštovanja, kojeg je narod prema njima možda imao i više, nego li prema svećenicima. Ovakva je *Žena* obnašala i ulogu babice i travarice i nju se zvalo prije nego li doktora. Kazivač nam postanak vještica i žena objašnjava onako kako je njemu prenijela njegova baka, kojoj je to isključivo usmenom predajom prenijela strina, kojoj su znanje prenijeli njezini predci i tako unatrag brojnih naraštaja. Ističe kako su kod vještih žena ženska djeca najčešća, te da će one rijetko roditi muško dijete jer se muška djeca teže nose sa takvim nadprirodnim sposobnostima. Pretkinje ovakvih žena svoju su moć stjecale ili ojačavale podizanjem mora/mura (mračnog aspekta Mare – Morane, a koji je svojevrsan demon). Između mora i coprnica odnos je bio simbiotičke prirode – vještica je jedina imala sposobnost iscijeliti Moru, a Mora je vješticu davala dodatnu moć, energiju i ponašala se kao pas čuvar. Onaj negativan aspekt more odnosi se na njezinu sirovu energiju, zbog koje su vješticu bliske osobe mogle nastradati ukoliko bi njezina Mora procijenila da loše utječu na njezinu družicu. Ipak, u ovom je odnosu veća moć u rukama vještice, jer je samo ona od raznih bića u koja se vjerovalo, imala snage i mogućnosti ukrotiti, odnosno pripitomiti Moru. Vidljivo je da se ovakvo, gotovo nepoznato, objašnjenje More ponešto razlikuje od njenog fantastičnog opisa, čime su legende i bajke jasno odijeljene od folklorne magijske baštine.

Katica P. (68) rodom iz maloga sela nadomak Gospića, navodi kako su u selu za vrijeme njezina djetinjstva imali nekoliko 'vještica' za koje su mještani vjerovali da su zle, ali su ih ipak zvali u pomoć oko zdravlja radi njihovog poznavanja ljekovitog bilja. Gospođa navodi kako su prema njezinom mišljenju te žene 'samopozvane' vještice, a opis isječaka magijske prakse prisutne u selu opisom odgovara pučkoj magiji (izraz koji se u stranoj literaturi uvriježeno spominje, a kod nas ga koriste autori Deniver Vukelić i Iolar). U njihovim su se magijskim činima koristili lako dostupni sastojci, odnosno dijelovi tijela domaćih životinja – kozje/ovčje nožice, pileće nožice, ovčje kosti ispod jastuka kao čest urok kobnog ishoda. Nadalje, kao urok se spominje i praksa zakapanja jajeta u zemlju, a čini povezane sa jajetom spominjala je i Zdenka K. (51, Hrvatsko Zagorje) u opisu susjede koja je na raskrižje na grane

položila jaje i zapalila vatru. U nastavku navodim isječak iz provedenog intervjua prenesen dijalektom kazivačice:

Autorica: *A dok si živjela u Zagorju, tijekom djetinjstva? Da li je bilo žena u selu za koje se pričalo da su coprnice?*

Zdenka K: *Je, bilo ih je, i to je bila moja suseda!*

Autorica: *Da li su bile spominjane samo u negativnom aspektu?*

Zdenka K: *U negativnom, baš sve u negativnom! I još dan danas radi sve iste te stvari. I još je živa! I to su govorili, i to su vidli kak to radi! Pred Uskrs je to bilo! Sad si me podsjetila. Ona je pred Uskrs na sredini ceste zapalila neku vatru i stavila neke šibe na to. U sredinu je stavila jaje (na te šibe) i to je gorilo i ona je nekaj radila oko te vatre. I s njom ti niko živ ne razgovara. Niti dan danas! I ona ti živi sama u tom nekom svom svijetu i stalno ti tak radi nekaj. Al evo, nisam više gore pa više za nju baš toliko ni ne znam, ali vele da to je baš ona...*

Iako su susjedi spekulirali da je nešto zlokobno posrijedi, Katica P. navodi kako se bacanjem jajeta u vatru zapravo rješavalo uroka. Kao zaštita od uroka mogao se na ulazna vrata ili negdje na ulasku u kuću postaviti glogov štap, a na zidove ovijesiti vez bijelog luka. Crvena tkanina oko ruke vezala se novorođenčadi kao zaštita od urokljivog oka, a praksa vezanja crvenog konca trudnicama u slučaju odlaska na sprovod, kao i djeci protiv uroka, prisutna je i u Sjevernoj Hrvatskoj. Katica Perić potvrđuje da i na području Ličko-Senjske županije postoji vjerovanje da trudnice ne bi smjele ići na sprovod, iz bojazni da će duša pokojnika ući u djetetovo tijelo. Osim toga, vjerovalo se da novorođenčadi nitko ne smije prići iz mraka, a dijete se prije krštenja nije smjelo iznositi na sumrak ili mrak, vjerojatno jer je on simbolizirao smrt. Poznato je kako je u to vrijeme stopa postnatalnog mortaliteta kod male djece bila češća, pa nije čudo da su mještani htjeli poduzeti sve moguće mjere opreza. Uz groblje su vezali i čuvara groblja kojemu su ostavljali rakije kako bi ga odobrovoljili. Ovakva žrtva u obliku hrane i pića osobito je važna u proučavanju pučkih vjerovanja u nadnaravno i u sklopu mitološke prošlosti jer je vjerojatno proizašao iz žrtve bogovima. Ovakav je oblik žrtve i veoma civiliziran, a prisutan je u većini slavenskih naroda. Kada su u pitanju fantastična bića, u području Gospića, kao i u Čučerju, vjerovalo se u vile, a viđanja ih opisuju na slične načine: mlade djevojke duge svilenkaste kose odijevene u bijele prozračne haljine. Opisu odgovaraju ruskim i poljskim rusalkama, no u Hrvatskoj je njihova priroda dvoja. U Čučerju se vjerovalo da vile, baš kao i vještice, imaju svoja sjela i da su ljudi koji na njih naiđu tijekom njihovim okupljanja nađu u opasnosti od njihove kazne. Primjer je ovoga u Čučerju brdo Mjesečina koje je bilo poznato kao okupljalište vila i koje se djeci i ženama koje su se vraćale po poslu iz zgrada ili polja savjetovalo izbjegavati. Priča se i da je jednom prilikom žena slučajno zalutala pred njihovo kolo, a da joj se jedna od vila obratila i rekla joj: *Ko je z Bogom, Bog je z njim, i Marija, Božji sin*. Ovakve bajalice postojale su i u Gospiću, a Katica P. navodi kako su postojali mnogi zagovori i alteracije kršćanskih stihova prenamijenjenih u svrhu zaštite od magije ili nadnaravnog. Mještani spomenutog Čučerja vjerovali su da su vile usko povezane sa Bogom i da su one neki vid poslanja koji imaju svrhu koju oni ne bi mogli spoznati, pa se o tome nije previše pričalo, a svi su se događaji prepričavali navečer uz vatru i češljanje perja.

U selu je bilo i neobičnih slučajeva u koje su svećenici redovito bili uključivani i iako se njihova nelagoda osjećala, bili su vrlo dobro upućeni i često su znali što činiti. U situacijama u kojima sami nisu znali odgovor, odlazili su po savjet vještim seoskim ženama, zbog čega su one katkad uživale veće strahopoštovanje nego li svećenici. U selu je postojala žena koja se bavila bijelom magijom i koja je isključivo pomagala ljudima, ali i gospođa koja se bavila spiritizmom u zamjenu za neke domaće proizvode. Njihovo je mjesto u zajednici postojalo, one su nerijetko išle na misu i nisu bile izopćene od strane svećenika ili zajednice. Česti su bili slučajevi u kojima su mještani tvrdili da su vidjeli duhove svojih pokojnika ili sprovod bez glave, u čijem bi se slučaju za pokojnika održala misa zadušnica. Sprovod bez glava bio je česta pojava i u Gornjem Stenjevcu, gdje se tumačio kao onostrani dolazak po budućeg pokojnika ili kao odjek zarobljenih duša koje ne mogu otići (kazivao Zdenko Bašić). Onaj tko je ugledao ovakav neobičan prizor, morao je osigurati misu zadušnicu za viđenu osobu ili osobu koja je nedavno preminula. Kada je otac Katarine T.S. porastao, obnašao je ministransku službu i prilikom odlaska na zvonjavu sa zvonika ugledao neobičan prizor u središtu groblja – na velikom raspelu nalazilo se nešto bijele boje. Pozvao je župnika i zajedno su se uputili na groblje gdje se ustanovilo da je na raspelu bio špagom privezan bijeli jastuk. Svećenik je dao naputak da se predmet ne dira, donio je svetu vodu i njome blagoslovio škare kojima je oslobodio predmet. Takve su predmete uglavnom spaljivali, a pepeo bacali u potok jer je voda koja teče trebala odagnati zlo koje je učinjeno ili bačene čini. Župnici u Čučerju nisu neobično reagirali na prijave neobičnih događaja koje su pripisivali nadnaravnim utjecajima i bili su vrlo upućeni u folklorne prakse. Na određenom raskrižju prije potoka u selu često se čuo dječji plač koji je prolaznika pratio sve do potoka, ali nakon njega ga nije mogao slijediti, tj. nije mogao prijeći most. Svećenik je to objasnio dušama nekrštene djece umrle pri porođaju, a kojima se nije smjelo obraćati, niti zastati. Svećenici su smatrali da duše nekrštenih ne mogu prijeći vodu jer je ona simbol krštenja i čistoće koju ono donosi. Mještani koji su ignorirali savjet i pokušali se obratiti plaču, tvrde da se on pretvorio u pseći lavež ili su doživjeli kakvo drugo neobično iskustvo.

1940. godine po povratku sa krstarki nedaleko Dubrave, baka Katarine T.S. je u blizini župnoga dvora primijetila kolo plešućih sjena, a kada se s bebom na rukama približila trgu ispred crkve, ugledala je bosonoge žene koje su se držale za ruke i plesale u stanju poput transa, a glazbe nije bilo. Kako su požurili kući i skrenuli put svoje ulice, kolo se sve brže vrtjelo i išlo za njima. Majka je sa bebom na rukama trčala kući i lupala staroj baki da joj brzo otvori vrata. Majka i dijete su se onesvijestili po ulasku u kuću, a kolo je došlo sve do ulaznih vrata. Katarina T.S. navodi kako je njezin rođak u selu imao konje koje je jednoga jutra zatekao sa bezbroj sitnih pletenica u grivi. Ovaj je prizor pokazao mještanima koji su to pripisali vilama i rekli mu da pletenice ni slučajno ne smije dirati. Velečasni mu je dao isti savjet rekavši kako to ne mogu biti dobra posla. Rođak nije poslušao ovaj savjet i konj je - nedugo nakon što mu je vlasnik odrezao ove pletenice - uginuo. U Gornjem Stenjevcu, ovakva se sjela nisu smatrala vilinskim porijeklom, nego vješticijima okupljanjem. Prema Zdenku Bašiću, vjerovalo se da su upravo vještice te koje su u stanju podići vihor na slučajnog prolaznika, a baš kao i u Čučerju, i ovdje su žene pri povratku sa Dolca bile savjetovane da ne prolaze određenim mjestima ili se barem ne obraćaju kolu koje ondje zateknu. Vještice u Stenjevcu sastojale su se na raskrižjima, a svaka je zadruga mlinova imala

barem jednu ili dvije vještice (jednu staru i drugu, njezinu mladu naučnicu). Zadruga su se ponosile svojim vješticama i često su se međusobno nadmetale. Ako bi tko god pronašao zamotuljak na raskrižju, bilo ga je pamentije ne dirati. Ako prolaznik baš nije bio u stanju odolijeti znatiželji ili želji za novčićima koji su se u njemu krili, tkaninu je valjalo baciti u tekuću vodu. Za skidanje uroka koristila se mješavina Ivanjskog cvijeća i njegovog blata, te *friškog* brašna kojom bi se napunile cipele.

Ovakva viđanja i anegdote nisu izolirani slučaj i mještani su čvrsto vjerovali u njihovu točnost i istinitost. Možda najvrijedniji podatak koji iz ovih pripovijesti možemo izvući je jedan dio povijesti koji kod nas nije zabilježen u pogledu folklornih magijskih praksi. Imamo bilješke i zapise o suđenjima vještica prije zabrane inkvizicije od strane Marije Terezije, no priče koje su naši stari pričali uz svoja ognjišta odjekuju magijskim praksama koje u ponekim selima još uvijek žive, a novi naraštaji priče o njima čuvaju i prenose s koljena na koljeno.

3.3 EKONOMSKA VRIJEDNOST BAŠTINSKE PREDAJE

Dok je baštinska vrijednost ovakvih pripovijesti neprocjenjiva, a osobito je dragocjena za naraštaj u kojem se prenosi, ona može imati i ekonomsku vrijednost. U Hrvatskoj se od kulturnih manifestacija tematike hrvatskih legendi i fantastičnih bića održavaju Legendfest i Perunfest. LegendFest je festival nastao 2006. godine u Zagrebu. Tematski je vezan uz istarsko područje, zbog čega se najčešće održava u mjestu Pićan, no do sada se održao u Lukavcu, NP Krki i Velikom Taboru. Ovaj festival okuplja etnologe, antropologe i folkloriste koji kroz predavanja i radionice prenose narodnu baštinu, a ponekad čak i dijelove praksi. Poseban ugođaj festivalu daju suradnje sa umjetnicima koji isti obogaćuju svojim slikama, crtežima i predstavama. Slična je manifestacija Perunfest, koji se održava od 2016. godine na području Turopolja u suradnji sa Turističkom zajednicom Velike Gorice i umjetnika Zdenka Bašića.

Slika 5: Organizator Perunfesta – Zdenko Bašić, 2017. godine Slika 6: Autorica na Perunfestu 2021. godine

Izvor: Slika preuzeta sa Turističke zajednice Velike Gorice (<http://www.tzvg.hr/sadrzaj/pregled/perunfest/227?c=50>)

Izvor: Osobna kolekcija fotografija

Slika 7: Perunfest 2021. godine

Izvor: Fotografija preuzeta sa Tportala /Izvor: Pixsell / Autor: Tomislav Miletić

Primjer međunarodno poznatog festivala utemeljenog na mitološkoj prošlosti i poganskim vjerovanjima je Beltane Fire Festival u Edinburghu na brdu Calton (eng. Calton Hill). Procesiju predvode Svibanjska Kraljica (eng. May Queen) i Zeleni Muškarac (eng. Green Man). Procesija prenosi ustaljene mitološke motive u poganskim i neopoganskim praksama – muški bog zime ili podzemlja (Ovdje je to Cernunos¹² iz keltske mitologije, na našem bi području ovaj aspekt muškog božanstva predstavljao Veles) zaljubljuje se u božicu koja predstavlja život, plodnost, svjetlost i toplinu i daje joj život ponovno se rađajući kao Zeleni Čovjek (kod nas bi to bio Zeleni Juraj). Organizacija koja stoji iza ovog poznatog festivala organizira i manje poznata slavlja Samhuinn (festivalu koji u sebi ima elemente Imbolca i Beltanea), Imbolca (nalik pokladama) i Lughnasadh (festivala žetve posvećenog keltskom sunčevom božanstvu, u slavenskoj bi mitologiji ovo odgovaralo Svarogu). Nazivi festivala odgovaraju neopoganskim praznicima, ali se njihova realizacija razlikuje od teorije (u literaturi je Samhuinn inačica Dušnog dana sa elementima meksičke svetkovine Dia De Los Muertos kada se prisjećaju svojih preminulih voljenih osoba ili predaka noseći košare sa hranom na groblje kao obrok svojim mrtvima).¹³

I dok su ovakvi festivali i manifestacije odraz promjena duhovnih i religijskih struja u svijetu, postoje i drugi aspekti mitološke prošlosti i vjerovanja u nadnaravno koji mogu postati nova

¹² Britannica, Cerunnos, Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/topic/Cernunnos> (17.06.2022.)

¹³ Beltane, Preuzeto sa: <https://beltane.org/about-beltane/> (16.06.2022.)

inspiracija za područje kreativnih industrija Hrvatske. Hrvatska filmska industrija bi ponajviše mogla profitirati od ovog dijela hrvatske kulturne i usmene baštine. Fantasy žanr mogao bi biti „odskočna daska“ hrvatskog filma na međunarodne filmske festivale i put do svjetski priznatih nagrada. Sličan uspjeh postigao je poljski autor Andrzej Sapkowski napisavši serijal knjiga o Vještcu (u Hrvatskoj bi njemu najbliži bio Krsnik) koji se izrodio iz kratke priče. Ova uspješnica iz 90-ih godina danas je nezaobilazan hit na Netflixu.

Hrvatske legende i bajke mogle bi postati novo vrelo inspiracije za kazališne režisere i scenografe, na što upućuju i predstave poput *Hrvatske vile i vještice* prikazivane u kazalištu Žar ptica ili u izvedbi glumačke družine Histrion.¹⁴

Hrvatski autori koji su za tematiku odabrali upravo ovo područje postigli su izvanredan uspjeh na hrvatskom tržištu (uzmimo za primjer Zdenka Bašića, Denivera Vukelića i ilustratora Milivoja Čerana). Iz svega navedenog može se iščitati da interes prema ovakvim temama postoji, a publika postaje sve otvorenija. Možda su upravo ovakvi festivali koji u svom korijenu imaju zaboravljene tradicije i priče, ključ ravnomjernijeg razvoja turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Kako je ovakva tradicija prisutna u Hrvatskom Zagorju, u Turopolju i oko Drave, te u području Like i Gorskog Kotara, teren njihova održavanja sam bi po sebi budio inspiraciju voditeljima projekata manifestacija. Izgradnjom inovativnih bajkovitih smještaja stvorili bi se uvjeti za održavanje festivala koji bi trajao duže od 48 sati, što bi samo po sebi bilo ekonomski održivije. Ovdje valja naglasiti da postojeći festivali sličnog tipa uglavnom jesu volonterski orijentirani, a profit malih OPG-a i obrtnika samo je sporedna dobrobit i lijep dodatak festivalima. Održavanjem tribina i radionica, istraživačima folklora, slavenske mitologije i tragačima za mističnim ovo bi bila dobra prilika za networking i suradnju radi postizanja lakših rezultata svojih istraživanja. Uz adekvatne marketinške kanale, ovakav bi festival imao potencijala postati europski, a s vremenom i međunarodno atraktivan i postao bi idealistično odredište za alternativni kulturni turizam.

¹⁴ Histrion, Festivali, Gumbekovi dani, Preuzeto sa: <https://histrion.hr/i/456/festivali/gumbekovi-dani/xv-gumbekovi-dani/predstave/7745/hrvatske-vile-i-vjestice/a> (16.06.2022.)

Žar ptica, Repertoar, Hrvatske vile i vještice, Preuzeto sa: <http://zar-ptica.hr/repertoar/hrvatske-vile-i-vjestice/> (16.06.2022.)

4. ZAKLJUČAK

Ovaj rad može se promatrati kao svojevrsan vodič kroz mitološko naslijeđe hrvatske kulturne baštine. Rad je tematski podijeljen u dva dijela, koja se motivima preklapaju u manjoj mjeri jer za hrvatsku mitološku prošlost i folklornu magijsku tradiciju možemo reći da je veoma nalik na slagalicu čije smo dijelove tijekom godina izgubili, pa zakrpama tražimo uzorke i oslikavamo cjelinu kakva je nekada postojala. Rad započinje filozofskim diskursom o logici postojanja pretkršćanskog sustava vjerovanja na hrvatskom području. Glavne teme koje rad izučava su praslavenski i prahrvatski mitološki panteon, odnosi među hrvatskim bogovima, tradicije proizašle iz poganskog vjerovanja, vjera u fantastična bića, nadnaravne sile i folklorne magijske prakse u hrvatskim selima. Kroz sintezu, analizu i interpretaciju dostupnih spoznaja o slavenskoj mitologiji, nastojala sam rekonstruirati moguće panteone bogova koji su mogli postojati na hrvatskom području. Dokazana su podudaranja u narodnim vjerovanjima hrvatskih krajeva koji su bili pod različitim povijesno-kulturnim utjecajem, u čemu su u velikoj mjeri pridonijeli kazivači različitih regija Hrvatske. Kako je pristup kazivačima bio ograničen, za mističnu ostavštinu Istre, Kvarnera i Dalmacije morala sam se osloniti na iskaze pronađene u pisanoj literaturi. Osim vrijedne usmene baštine i bajkovitih priča, istaknula sam pojedine hrvatske tradicije koje dokazano u sebi imaju pogansko korijenje – poput Jurjevskog i Ivanjskog krijesa i poklada.

Hrvatska mitološka i poganska prošlost u današnje je vrijeme nerijetko potiskivana radi velike uloge Katoličke Crkve u kreiranju hrvatskog kulturnog identiteta, no ovaj rad uspješno je pokazao da je ona itekako živa i da ju je neophodno njegovati i prenositi novim naraštajima, jer ona čini temeljni dio nematerijalne baštine naše zemlje i mentaliteta njezinih ljudi.

IZJAVA

Izjava o autorstvu završnog rada i akademskoj čestitosti

Ime i prezime studenta: Samantha Lucija Smolec Čutura

Matični broj studenta: 10133320

Naslov rada: Hrvatski *Mythos*

Pod punom odgovornošću potvrđujem da je ovo moj autorski rad čiji niti jedan dio nije nastao kopiranjem ili plagiranjem tuđeg sadržaja. Prilikom izrade rada koristio sam tuđe materijale navedene u popisu literature, ali nisam kopirao niti jedan njihov dio, osim citata za koje sam naveo autora i izvor te ih jasno označio znakovima navodnika. U slučaju da se u bilo kojem trenutku dokaže suprotno, spreman sam snositi sve posljedice uključivo i poništenje javne isprave stečene dijelom i na temelju ovoga rada.

Potvrđujem da je elektronička verzija rada identična onoj tiskanoj te da je to verzija rada koju je odobrio mentor.

Datum

Potpis studenta

5. POPIS LITERATURE

5.1 KNJIGE I ČLANCI¹⁵

Balog, Vid; Hrvatska bajoslavlja, AGM, Zagreb, 2011

Belaj, Vitomir: Hod kroz godinu: pokušaj rekonstrukcije prahrvatskog mitskoga svjetonazora, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2007

Dixon-Kennedy, Mike: European Myth & Legend An A-Z of People and Places, Blandford, 1997

Forrester, Sibelan; Goscilo, Helena; Skoro, Martin: Baba Yaga: The Wild Witch of the East in Russian Fairy Tales, University Press of Mississippi, Mississippi, 2013

Green, Garry: Slavic Pagan World, Lulu, 2009

Grimassi, Raven: Hereditary Witchcraft: Secrets of the Old Religion, Llewellyn Publications, Woodbury, Minnesota, 1999

Iolar, Paganizam u teoriji i praksi, Despot Infinitus, Zagreb, 2014

Katičić, Radoslav: Božanski boj – Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine, Ibis grafika d.o.o. Zagreb/Mošćenička Draga, 2008.

Marjanić, Suzana i Zaradija Kiš, Antonija: Kulturni bestijarij; Institut za etnologiju i folkloristiku: Hrvatska sveučilišna naklada, 2007

Sučić, Nikola: Hrvatska narodna mitologija Biserje priča čarobnog carstva drevnih vremena, Naklada Edicije Božičević, Zagreb, 2013.

Phillips, Charles; Kerrigan, Michael: Forests of the Vampire: Slavic Myth, Duncan Baird Publishers, London, 1999

Prica, Ines: Mala europska etnologija, Golden marketing, Zagreb, 2018

Vukelić, Deniver: Magija na hrvatskom povijesnom prostoru, Biblioteka Lucius, Školska knjiga, Zagreb, 2021

Walter, Philippe: Christian Mythology: Revelations of Pagan Origin, Inner Traditions, Toronto, 2014

¹⁵ Za način navođenja drugih vrsta izvora (rad u časopisu ili zborniku) vidjeti *Uputu za izradu završnog rada*.

5.2 INTERNETSKI IZVORI

Merriam-Webster, Preuzeto sa: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/mythos> Datum pristupanja: 28.05.2022.

<https://sensa.story.hr/Duhovnost-i-emocije/Osobni-razvoj/a18095/Jeste-li-culi-za-Bereginje-slavensku-inacicu-joge-koja-osnazuje-zene-i-ispunjava-njihove-zelje.html>

Kelti. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 17. 6. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31134>

Greek Mythology, Preuzeto sa:

https://www.greekmythology.com/Other_Gods/The_Fates/the_fates.html (22.05.2022.)

Rodnovjerje, Preuzeto sa: <http://rodnovjerje.com.hr/index.php/hrvatsko-rodnovjerje/> (21.05.2022.)

Beogradska kapetanija, Preuzeto sa: <https://beogradskaka5anija.forumsr.com/t8861-legenda-o-dunavskim-rusalkama> (29.05.2022.)

Audio izvor: Katia pavlorat: Kikimora/ Slavic Mythology, Preuzeto sa:

<https://www.youtube.com/watch?v=k7O6ly1NI8s> (29.05.2022.)

Audio izvor: Katia pavlorat: Kikimora/ Slavic Mythology, Preuzeto sa:

<https://www.youtube.com/watch?v=k7O6ly1NI8s> (29.05.2022.)

Britannica, Cerunnos, Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/topic/Cernunnos> (17.06.2022.)

Beltane, Preuzeto sa: <https://beltane.org/about-beltane/> (16.06.2022.)

Histrion, Festivali, Gumbekovi dani, Preuzeto sa: <https://histrion.hr/i/456/festivali/gumbekovi-dani/xv-gumbekovi-dani/predstave/7745/hrvatske-vile-i-vjestice/a> (16.06.2022.)

Žar ptica, Repertoar, Hrvatske vile i vještice, Preuzeto sa: <http://zar-ptica.hr/repertoar/hrvatske-vile-i-vjestice/> (16.06.2022.)

Zagreb Speeka/ O zagrebu: <https://www.zagreb-speeka.com/o-zagrebu/> (20.06.2022.)

5.3 KAZIVAČI, IZVORI IZ USMENE PREDAJE

Katarina Talan Smolec, 1977. godište, narodna predaja područja Čučerja i Prigorja

Katica Perić, 1954. godište, narodna predaja područja Gospića

Zdenka Kondić, 1971. godište, narodna predaja područja Hrvatskog Zagorja

Zdenko Bašić, 1980. godište, narodna predaja i običaji područja Sjeverozapadne Medvednice i Gornjeg Stenjeveca

POPIS SLIKA, TABLICA I GRAFIKONA

Slika 1: Osmunda Regalis	18
Slika 2: Semik	21
Slika 3: Coprnica i njezina mura/mora (lijevo) i vile rusalke (desno)	23
Slika 4: Suđenice	25
Slika 5: Organizator Perunfesta – Zdenko Bašić, 2017. godine.....	31
Slika 6: Autorica na Perunfestu 2021. godine.....	31
Slika 7: Perunfest 2021. godine.....	32

ŽIVOTOPIS

Samantha Lucija Smolec Čutura

📍 **Adresa:** Našička 6, 10000, Zagreb, Hrvatska

✉ **E-adresa:** samanthalucija.smolec@gmail.com

☎ **Telefonski broj:** (+385) 953988199

Spol: Žensko **Datum rođenja:** 24/09/1998 **Državljanstvo:** hrvatsko

OBRAZOVANJE

[09/2014 – 06/2018] **Grafički dizajner**

Škola primijenjene umjetnosti i dizajna Zagreb

[09/2019– 09/2022]

Izvanredni preddiplomski stručni studij Poslovanje i upravljanje:

Menadžment u kulturi

Veleučilište s pravom javnosti Baltazar Zaprešić, Zaprešić

[11/2022- trenutno]

Upisan četverogodišnji edukacijski program za tjelesno orijentiranu
psihoterapiju

Centar za integrativni razvoj EDUCA

RADNO ISKUSTVO

[13/09/2019 – 25/10/2019] **Telekomunikacijski agent**

Mozaik knjiga d.o.o.

Glavne aktivnosti i odgovornosti:

- Telefonska prodaja novih usluga postojećim korisnicima i regrutiranje novih kupaca, održavanje odnosa s klijentima i korištenje CRM sustava
- Telefonsko rješavanje problema i upita
- Personalizacija osnovnih ponuda

- Reaktivacija starih baza

[16/03/2020 – 16/06/2020] **Djelatnik u administrativnim i komercijalnim poslovima**

Darvitalis d.o.o.

Glavne aktivnosti i odgovornosti:

- Vođenje društvenih mreža tvrtke (izrada, pisanje i vođenje promo sadržaja), copywriting
- Poslovna korespondencija na hrvatskom i engleskom jeziku
- Istraživanje tržišta
- Kvalitetno izvršavanje obaveza u zadanim rokovima
- Fleksibilnost i točnost

[01/04/2022 – 30/09/2022] **Marketing assistant**

Lider Media d.o.o.

Glavne aktivnosti i odgovornosti:

- Pripremanje i kreiranje newslettera za priloge, specijale i konferencijske programe
- Obavješćavanje klijenata o novim ponudama i prilikama za uključenje u redakcijski program, održavanje odnosa s klijentima
- Prodaja oglasnog prostora i sponzorstava
- Pomoćni poslovi oko organizacije konferencija
- Vođenje faktura
- Istraživanje tržišta i kreiranje baza potencijalnih klijenata

Vještine:

- Visoka razina kотиštenja engleskog jezika u govoru i pismu
- Prilagodljivost
- Brzo usvajanje novih znanja i vještina
- Vođenje društvenih mreža, copywriting i kreativno pisanje
- Znanja iz područja fotografije i grafičkog dizajna
- Izvršno poznavanje programa ADOBE Suite i MS Office